

Ni antagelser om Situationel Dialektisk Videnskabsteori

Dakwar, Julia Rytter; Lorentzen, Anne-Christine Rosfeldt; Smedegaard, Flemming

Published in:
Det Ny Merino

Publication date:
2017

Document license:
CC BY-NC-ND

Citation for published version (APA):
Dakwar, J. R., Lorentzen, A.-C. R., & Smedegaard, F. (2017). Ni antagelser om Situationel Dialektisk Videnskabsteori. *Det Ny Merino*, 15, 1-43.

Go to publication entry in University of Southern Denmark's Research Portal

Terms of use

This work is brought to you by the University of Southern Denmark.
Unless otherwise specified it has been shared according to the terms for self-archiving.
If no other license is stated, these terms apply:

- You may download this work for personal use only.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying this open access version

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details and we will investigate your claim.
Please direct all enquiries to puresupport@bib.sdu.dk

Syddansk Universitet

Det Ny Merino

#15

Institut for Sprog og Kommunikation

Ni antagelser om Situationel Dialektisk Videnskabsteori

Julia Rytter Dakwar, Anne-Christine Rosfeldt Lorentzen og Flemming Smedegaard

Marts 2017

ISSN: 2445 – 6764

Copyright ©

Artiklen må bruges og genbruges under Creative Commons licens BY-NC-ND, hvilket betyder, at den må gengives og spredes elektronisk eller på anden måde, hvis det sker med klar kildeangivelse og/eller med link tilbage til den pågældende gengivelse.

Redaktion: Flemming Smedegaard, Iben Malthe Roldsgaard & Katrine Slott Nielsen

Præsentation af forfatterne

Julia Rytter Dakwar

Videnskabelig assistent, Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet

Cand. Mag. International Virksomhedskommunikation

Medlem i forskningsgruppen TRILO

Anne-Christine Rosfeldt Lorentzen

Videnskabelig assistent, Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet

Cand. Mag. International Virksomhedskommunikation

Medlem af forskningsgruppen TRILO

Flemming Smedegaard

Lektor, Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet

Ph.d.

Stueleder for International Virksomhedskommunikation, Syddansk Universitet

Medlem af forskningsgruppen TRILO

Ni antagelser om Situationel Dialektisk Videnskabsteori

Julia Rytter Dakwar

Anne-Christine Rosfeldt Lorentzen

og Flemming Smedegaard

Abstract

I denne artikel præsenteres et præliminært bud på en Situationel Dialektisk Videnskabsteori (SDV) i form af ni antagelser. Situationel, fordi antagelserne ikke er statiske, men alle overvejelser og valg under de enkelte antagelser er afhængige af situationen. Dialektisk, fordi alle ni antagelser opererer med dialektiske modsætninger, og alle videnskabsteoretiske valg ses som valg på kontinua.

De ni antagelser, som bliver præsenteret og diskuteret i artiklen, er:

Antagelse 1: Teori og praksis fordrer hinanden

Antagelse 2: Del og helhed hænger sammen

Antagelse 3: Forbundne sagsforhold påvirker gensidigt hinanden

Antagelse 4: Fortid, nutid og fremtid hænger sammen

Antagelse 5: Her, nærhed og fjernhed hænger sammen

Antagelse 6: Kendsgerninger og værdier er to alen af samme stykke

Antagelse 7: Dialektiske modsætninger har ikke noget slutpunkt

Antagelse 8: Tilfældighed og forudsigelighed eksisterer side om side

Antagelse 9: Situationel dialektisk videnskabsteori er multiperspektivisk

Indledning

”Hvad er dit videnskabsteoretiske udgangspunkt, og hvordan vil du videnskabsteoretisk få dit valg af teorier og metoder til at hænge sammen?”. Det er et spørgsmål, som mange studerende mødes med af deres vejledere. Det er typisk ikke tilfredshed, den studerende ser udtrykt i vejlederens ansigt, når studentersvaret lyder: ”Jeg ved ikke lige, hvordan det passer sammen videnskabsteoretisk, men jeg synes bare, at de teorier og metoder, jeg gerne vil bruge, giver rigtig god mening i forhold til det, jeg gerne vil undersøge”. Ofte ender det med, at den studerende oplever, at det er bedst at tegne abonnement på en bestemt videnskabsteoretisk kasse, hvis opgaven skal ende med at blive accepteret som en god akademisk opgave, der bliver belønnet med en god karakter.

Jo vist er videnskabsteori – forstået som refleksioner over videnskabens baggrund, metoder, normer og konsekvenser – vigtig i akademiske opgaver. Men den studerende, der har lidt svært ved at putte sig selv ned i en bestemt videnskabsteoretisk kasse, er ikke nødvendigvis bare en doven slambert, der ikke har læst ordentligt på lektien.

Oprindeligt var det en udbredt forestilling i videnskaben, at det drejede sig om at kunne bevise en teori, men siden Karl R. Popper i 1960'erne argumenterede for, at man ikke nogensinde kunne bevise en teori, men at man i stedet kunne modbevise den (falsificere den), har videnskabens antagelser været flittigt diskuteret i og uden for videnskaben. Ifølge Popper kan videnskaben aldrig finde endegyldige sandheder om naturen og mennesket, men jo flere forsøg en teori modstår på at blive modbevist, jo stærkere bliver den. Enhver teori anses dermed ikke for at være lige god, men det er det stærkeste, faglige argument, der tæller (Kjørup 1996: 89ff.).

Thomas Kuhn påpegede, at videnskab er en social aktivitet, og at et paradigme udgør en social konsensus – en bestemt forståelsehorisont, som kendetegner et bestemt fagområde i en periode. Med mellemrum sker der videnskabelige revolutioner, hvor der opstår kriser i et paradigme, og forskerne ser pludselig verden på en ny måde. Videnskab er derfor ifølge Kuhn ikke normativ, men deskriptiv. Kuhn taler om paradigmernes inkommensurabilitet, idet man ikke kan sammenligne paradigmer og derfor heller ikke sige, at det ene paradigme er mere sandt end det andet (Kuhn 1973 og Kjørup 1996: 116ff.).

I dag kan det ikke mindst for en virksomhedskommunikationsstuderende inden for et relativt nyt og mangefacetteret fagfelt som virksomhedskommunikation ofte opleves som et stort og temmelig uoverskueligt videnskabsteoretisk supermarked, man skal forsøge at finde rundt i, og hvor alle har gode argumenter for deres sag. Grundkurser i videnskabsteori på humaniora og grundbøger hertil omfatter typisk en gennemgang af en længere række af retninger, fx Andreas Beck Holms grundbog *Videnskab i virkeligheden*, der er udbredt inden for virksomhedskommunikationsstudier (Holm 2011). Andre gange prioriteres en meget overordnet indføring i videnskabsteori, som ikke giver den studerende meget konkret at tage fat i, og som ofte vil give mere mening efter at have fået en vis indsigt i videnskabsteori. Eksempler herpå er fx Klausen 2009, Collin 2012 og Collin 2014.

Positivism, hermeneutik, socialkonstruktivism og strukturalisme – og naturligvis med diverse underretninger – er blandt de typiske varer i det videnskabsteoretiske supermarked, som der lægges op til, at den studerende skal vælge imellem. Og den kvikke studerende lærer hurtigt, at valget ikke er så frit igen, og at der på vedkommendes studium er varer, man helst skal holde sig langt væk fra, og andre varer, man skal være storabonnet på. Humaniorastuderende lærer hurtigt, at de fx skal holde sig langt væk fra positivism, og at de kommer i en stor, tryk gruppe af meningsfæller i disse år, hvis de vælger abonnement på socialkonstruktivismen. Dog bevæger nogle sig ind på studier, hvor de hurtigt erfarer, at det er bedst at være hermeneutiker eller strukturalist. Hvor problematisk denne form for valg kan være på et virksomhedskommunikationsstudium, har Mie Brandi analyseret, og hun foreslår i stedet en multiperspektivisk eller kalejdoskopisk tilgang, som hun vælger at kalde det (Brandt 2016).

Theo van Leeuwen skriver om, hvordan interdisciplinær forskning kan praktiseres gennem henholdsvis en centralistisk tilgang, en pluralistisk tilgang og en integrationsstilgang, og argumenterer for, hvordan han ser en integrationstilgang, hvor forskellige discipliner, teorier og metoder mødes i et ligeværdigt samarbejde som vejen frem i interdisciplinær forskning (van Leeuwen 2005). Virksomhedskommunikation er i den udgave, som vi praktiserer det på uddannelserne i International Virksomhedskommunikation på Syddansk Universitet, i høj grad interdisciplinære uddannelser, der bygger på interdisciplinær forskning, hvor bl.a. fag som lingvistik, marketing, organisationsteori, psykolog, sociologi og antropologi mødes.

I denne artikel vil vi argumentere for en ny vare i det videnskabsteoretiske supermarked. En vare af en anden beskaffenhed end de øvrige varer. En vare til ovennævnte tvivlende studerende, som finder det utilfredsstillende at skulle vælge mellem de kendte varer, og som vil forfægte sin ret til at gøre det, der giver god mening i forhold til emmet. En vare, som i høj grad er tænkt ud fra uddannelserne i International Virksomhedskommunikation.

Vi vil præsentere et præliminært bud på en ny og anderledes tilgang til videnskabsteori, som vi har valgt at benævne Situationel Dialektisk Videnskabsteori (SDV), og som ligger i forlængelse af de tanker om ledelse, som vi tidligere har præsenteret i artiklen *En ansats til en teori om Situationel, Dialektisk Ledelse* (Dakwar et al. 2015), og som Anne Mørk Christoffersen har arbejdet videre med at indføre i feltet omkring ledelsen af virksomheders CSR-aktiviteter (Christoffersen 2016).

Situationel betegner, at antagelserne ikke er statiske, men at alle overvejelser og valg under de enkelte antagelser er afhængige af situationen. Dialektisk betegner, at alle antagelser opererer med dialektiske modsætninger, og at alle videnskabsteoretiske valg ses som valg på dialektiske kontinua.

Dupont og Troelsdatter har foretaget et første startskud til udviklingen af denne nye videnskabsteori og har især beskrevet, hvordan dialektikken kan bidrage til at udvikle en multiperspektivisk videnskabsteoretisk tilgang på grundlag af fire metateoretiske antagelser om subjektivitet vs. objektivitet, induktion vs. deduktion, konsensus vs. disensus og konstruktion vs. eksisterende virkelighed, som munder ud i et videnskabsteoretisk koordinatsystem, som den videnskabsteorisøgende kan navigere i (Dupont og Troelsdatter 2017).

Vi har i denne artikel valgt at beskrive vores tanker om SDV ved hjælp af følgende ni antagelser:

- Antagelse 1: Teori og praksis fordrer hinanden
- Antagelse 2: Del og helhed hænger sammen
- Antagelse 3: Forbundne sagsforhold påvirker gensidigt hinanden
- Antagelse 4: Fortid, nutid og fremtid hænger sammen
- Antagelse 5: Her, nærhed og fjernhed hænger sammen
- Antagelse 6: Kendsgerninger og værdier er to alen af samme stykke
- Antagelse 7: Dialektiske modsætninger har ikke noget slutpunkt
- Antagelse 8: Tilfældighed og forudsigelighed eksisterer side om side
- Antagelse 9: Situationel dialektisk videnskabsteori er multiperspektivisk

Opdelingen i ni antagelser er primært valgt af overskueligheds- og formidlingshensyn, og man skal ikke lægge noget nærmere i den præcise opdeling. Antagelserne lapper ind over hinanden, antallet af antagelser kunne have været anderledes og kan blive anderledes, når der arbejdes videre med udviklingen af tilgangen. Det afgørende er ikke antallet af antagelser, men derimod det gennemgående situationelle og dialektiske perspektiv. Det er således både SDV's ontologi og SDV's epistemologi, der kan benævnes situationel og dialektisk.

SDV er multiperspektivisk og metaforisk i både teoretisk og metodisk henseende og lægger op til at forstå og undersøge verden fra forskellige perspektiver ud fra den antagelse, som organisationsteoretikeren Gareth Morgan bygger på, nemlig at en måde at betragte et fænomen på også er en måde ikke at betragte det på. Der findes ikke en teoretisk og metodisk universalløsning:

”Metaphor is inherently paradoxical. It can create powerful insights that also become distortions, as the way of seeing created through a metaphor becomes a way of *not* seeing.”
(Morgan 2006: 5).

Antagelse 1: Teori og praksis fordrer hinanden

Den første antagelse – der også fungerer som en form for ramme om SDV – er, at teoretisk viden og selve mødet med verden ikke kan adskilles, da teori og praksis fordrer hinanden.

Det er en antagelse, som spiller en central rolle i vores forskningsgruppe, TRILO (Team Research in Innovation, Leadership and Organisation), idet forskningsgruppen ikke blot består af forskere, men også praktikere uden for universitets mure bliver inviteret med til møder i forskningsgruppen, ligesom ph.d.-studerende, videnskabelige assistenter og studerende på vej ind i forskningen samt studerende på vej i praksis er inviteret inden for i TRILO.

Videnskabelig, teoretisk viden og erfaret viden er to forskellige perspektiver, og groft sat op kunne det formuleres sådan, at teori forklarer, imens praksis undersøger. Vi betragter perspektiverne som

værende lige nyttige på hver deres måde, og derfor skal det være muligt at arbejde i yderpunkterne af kontinuummet såvel som ved en bevægelse mellem disse.

Teori ←————→ Praksis

Det teoretiske yderpunkt vil være grundforskning, hvor der arbejdes med teoretiske teser. Dette også uden at vide om netop den igangværende forskning fører noget brugbart med sig, da det er sådan, mange store opfindelser og banebrydende tanker gennem tiden er opstået. Også når forskningen i virkeligheden var en søgen efter noget helt andet end det, der viste sig for forskeren. Et nærliggende og aktuelt eksempel er den danske DNA-forsker og professor, Eske Willerslev, der indimellem kommer frem til interessante forskningsresultater, imens han leder efter noget helt andet. Fx da han og hans forskningshold opdagede, at pesten ramte Europa og Asien 3000 år tidligere, end man regnede med, var de egentligt i færd med at undersøge befolkningsvandringer og undrede sig over, at DNA'et skiftede meget hurtigt, hvilket fik dem til at sætte spørgsmålstejn ved, hvad der skete med den oprindelige befolkning.

Den rene teoretiske forskning er vigtig, og den ret må vi hævde. Vi ønsker ikke at bidrage til praktikerfordommen: ”Det er jo blot teoretisk” om eksempelvis forskningsresultater. Derimod ønsker vi at gøre op med denne fordom. Vi må have respekt for teori, da der i et vidensamfund må være overskud til at undersøge, hvad der gør os rigere på sigt, hvilket er grundforskningens natur.

I brancher, hvor kommunikations- og organisationsviden er essentiel, kan især færdige humanistiske kandidater risikere at blive mødt med vendinger som: ”akademisk sniksnak” og ”teori for teoriens skyld” eller beskeden: ”Nu kan du godt lade bøgerne blive hjemme, for nu er du i den virkelige verden”. Det er en velkomst, som nyuddannede jurister, læger, psykologer eller ingeniører sjældent bliver mødt med i deres brancher. Velkomsten er lige så lidt på sin plads hos humanister, der med deres teoretiske viden om arbejdsopgaverne og evne til at arbejde teoretisk og analytisk med praksis bidrager til organisationen i løbende bevægelse på kontinuummet mellem teori og praksis. Denne bevægelse uddybes efter endnu et par eksempler.

I den mere seriøse ende kan studerende efter eksempelvis et sidste projekt, som opfylder alle krav fra universitetet, blive bedt om at samle sine pointer i nogle anbefalinger og springe analysen over. Fra universitets side kan det betragtes som negativt, men ofte er det udtryk for, at organisationer ikke har behov for alle detaljer, ligesom vi ikke har behov for det fra håndværkeren, som eksempelvis har lagt et nyt tag på vores hus; vi har tillid til, at han/hun og kollegaerne gør det nødvendige, selvom vi ikke er kvalificerede til at vurdere deres arbejde og hverken kan eller vil følge med i valgene undervejs. Brydes tilliden, finder vi nogle andre til den næste opgave. Eksemplet fører os til det andet ringhjørne, hvor teori kan stille sig meget kritisk over for praksis. På universiteterne er udtrykket ’konsulentrapport’ om en studerendes projekt et skældsord og dette ikke blot fordi, den studerende dermed ikke har ramt den akademiske genre, men i nogle tilfælde også fordi den type arbejde på universiteterne betragtes som værende uinteressant. Men praksis byder på erfaret viden, der kan bidrage til teorien.

Et eksempel på en teoretiker, der forsøger at forene teori og praksis er Ralph Stacey (2011). Stacey indleder sit værk *Strategic Management and Organisational Dynamics. The Challenge of Complexity* med en række kapitler, der kritiserer eksisterende og dominerende organisationsteori, fordi de efter hans vurdering – og praktiske erfaring – ikke afspejler virkeligheden; de er idealer for, hvordan vi burde gøre frem for at præsentere, hvad vi egentligt gør. Stacey fremhæver derefter sine egne pointer, herunder at lederen ikke kan planlægge med sikkerhed, men må navigere i et kaos af forudsigelig uforudsigelighed, hensigternes vekselvirkning og emergens. En måde, hvorpå man kan udvikle evnen til denne form for navigation, er ifølge Stacey at tage erfaringer alvorligt, hvilket han bl.a. praktiserer ved at prioritere og anerkende reflektive narrativer som en videnskabelig metode (Stacey 2011: 415).

Stacey betragter fortællinger som et af livets grundvilkår. Man kan ikke undslippe fortællingen. Det er fortællingerne, der organiserer menneskelige erfaringer og derigennem giver dem mening. Han har samtidig den vigtige pointe; at mennesker og kulturer aldrig kun har én fortælling om livet, men derimod er der altid mange forskellige fortællinger i spil – både hos det enkelte menneske og i kulturen. Det narrative perspektiv indebærer, at livet opfattes som multihistorielt. Der kan altid fortælles en anden historie, ligesom fortællinger oftest står i et rodet og kompliceret forhold til hinanden. Meget af det, som sker i vores liv, forbliver ubemærket af os selv og bliver ikke nødvendigvis optaget og indarbejdet i en fortælling, og vi motiveres således ikke til at reflektere over de pågældende hændelser. For Stacey er disse erfaringsbaserede refleksioner en måde at lade teori og praksis mødes på (Stacey 2011: 403ff og 465ff og Johansen 2010: 106ff).

Med inddragelse af Stacey vil vi desuden fremhæve, at praksis ikke har patent på erfaringsbegrebet, sådan som det ellers fremstår i det forrige eksempel med de nyuddannede humanister, der oplever, at praksis og erfaring sættes i modsætning til – og næsten i konkurrence med – teori. Erfaring kan både være teoretisk og praktisk, og Stacey påpeger, at et møde herimellem er interessant. Yderligere en pointe til erfaringsbegrebet er, at det ikke udelukkende har positive egenskaber, som vi ofte ser det præsenteret i eksempelvis stillingsannoncer, men at det også giver (u)vaner i modsætning til det nye og friske blik på udførelsen af opgaver.

Holt Larsen illustrerer dette paradoks på underholdende vis med et eksempel på en stillingsannonce: ”Du skal have 100 års erfaring og ikke være alt for gammel. Du skal have hår på brystet og gå på skyerne med begge ben på jorden. Du skal synes, det er sjovt at være lærer” (Larsen 2010: 93).

Et andet eksempel på en nuancering af erfaringsbegrebet ses i *Diamanten. En model til kommunikationsplanlægning*, hvor Andersen og Smedegaard opfordrer kommunikationsplanlæggeren til at reflektere over sine selektionspræferencer, fordi man ofte ubevidst har tilegnet sig vaner og blinde pletter, der potentielt kan hindre en i at udarbejde den mest hensigtsmæssige kommunikationsplan i den givne situation (Andersen et al. 2012: 34). Som studerende er det sjældent fastgroede vaner, der skal gøres op med; derimod bliver det en refleksion over ikke kun at inddrage det, man har teoretisk, metodisk og praktisk lettest ved, men det som bidrager mest til den givne undersøgelse.

Den udbredte modsætning mellem teoretisk erkendelse og praktisk brug ses også inden for organisationsfeltet, hvor vi har to retninger af kulturanalyse, som præsenteres som henholdsvis den funk-

tionalistiske og den symbolistiske. Hos funktionalisten, Edgar Schein (fx Schein 2010), er kultur et vigtigt ledelsesredskab til at udvikle og bevare organisationen, og kultur og ledelse betragtes i den forbindelse som to sider af samme sag. Hos symbolisten, Majken Schultz (Schultz 1990), er det primære formål ikke at bevare og videreudvikle organisationer, men at forstå mennesker – og dette ikke blot i organisatoriske sammenhænge, men hvor mennesker i det hele taget mødes.

Hvor funktionalistisk kulturteori er udarbejdet af organisationsteoretikere, der ofte også arbejder med kultur i praksis eksempelvis som konsulenter, og som har haft en praktisk interesse i – og viden om – organisationer og har overført viden om kultur til dette felt, så er den symbolistiske kulturanalyse i højere grad opstået på universiteterne og af teoretikere, vis kernefaglighed netop var kultur. Fra dette perspektiv kan det betragtes som nærmest vulgært at overføre den kreative, fantasifulde tilgang til at forstå mennesker til en sammenhæng, hvor kultur betragtes om et direkte ledelsesredskab. Vi kan sætte os ind i begge perspektiver med deres henholdsvis teoretiske og praktiske udgangspunkt og formål, og kultureksemplet illustrerer på den måde den latente konflikt, der er imellem teori og praksis.

Et lignende eksempel er, når vi i markedskommunikative sammenhænge inddrager historiefortælling, som har sit udgangspunkt i litteraturvidenskaben og er en måde, hvorpå vi kan forsøge at forstå fortællinger og dermed mennesker. I markedskommunikation overføres aktantmodellen og berettermodellen ofte fra historiefortællingen til en kommerciel sammenhæng, hvor modellerne benyttes til at skabe en historie om et produkt, en organisation eller (iscenesættelse af) en person (fx Hansen 2010, Rosholm et al. 2004). Modellerne bliver dermed praktiske redskaber, men fra en litterats perspektiv kan det synes hult at tage et så lille uddrag af litteraturvidenskaben og inddrage dette uden egentligt nødvendigvis at vide noget om litteratur.

Ligesom der er behov for, at nogle arbejder i yderpunkterne eksempelvis med grundforskning eller modsat med erfaret viden, vil der som nævnt ofte også være behov for en bevægelse på kontinuummet mellem teori og praksis. Vi kan fx efterprøve teori i praksis eller udvinde teori af praksis. Bevægelsen fra praksis til teori er en generalisering af erfaring. Ofte vil godt udført arbejde ske på baggrund af en teoretisk viden på området. Det kunne eksempelvis være den velskrevne tekst, som bygger på vores teoretiske viden om sprog og kommunikation (eksempelvis SFL, pragmatik eller lingvistik), men uden at kvæle kunden i de teoretiske argumenter for udformningen. Med inddragelse af teoretisk viden fra historie, organisation og kommunikation kan vi også forsøge at forstå de eksempelvis samfundsmæssige fænomener, vi ellers kun kan undre os over, og vi kan forsøge at forklare de udfordringer, mennesker møder i praksis.

Mange kvalitative metoder bevæger sig på forskellig vis på kontinuummet mellem teori og praksis-erfaret viden. En antologi, der sammenfatter nogle eksempler på dette, er Brinkmann og Tanggaards *Kvalitative metoder* (Brinkmann og Tanggaard 2015): Aktionsforskning blev udviklet i USA og England efter 2. verdenskrig, og Lewin (1946, 1948) formulerede aktionsforskningens program som *bestræbelserne på at udvikle en socialteknologi til løsning af sociale konflikter*. Her mentes først og fremmest sociale konflikter mht. race og klasse (Nielsen og Nielsen 2015). Aktionsforskningen udgør et brud med den distancerede forskning, dels fordi forskeren har et ønske om at gøre verden til

et bedre sted, og dels fordi forskeren definerer genstandsfeltet *med* og ikke *for* samarbejdspartenerne/participanterne. Dette er bl.a. ud fra en anerkendelse af, at participanterne er eksperter i deres egen kontekst. Med aktionsforskningen arbejder forskeren med en dialektisk bevægelse mellem action/aktiviteter med participanterne og forskerens egne teoretiske refleksioner over processen samt egen rolle. Man vender også tilbage til praksis med forskningsresultaterne ud fra et princip, der kaldes *face validity*, hvor participanterne får mulighed for at forholde sig til forskerens indsigter og evt. korrigere disse. Med *catalytic validity* reflekteres også over forskningsprojektets betydning eller 'impact' for de deltagende. Andre eksempler på kvalitative metoders bevægelse mellem teori og praksis kunne være deltagerobservation (fx Szulevics 2015) og autoetnografi (fx Baarts 2015).

Antagelsen, at teoretisk viden og praksis fordrer hinanden, bygger på, at de forskellige vidensperspektiver er nyttige, ligesom bevægelsen på kontinuummet er det. Inspirationen hertil er bl.a. hentet fra organisationsteoretikeren Gareth Morgan (2006), som er påpasselig med at afvise viden, fordi den ikke passer ind i en kasse, hvilket i dette tilfælde ville være den teoretiske eller praktiske. Han spørger i stedet for: "Er det nyttigt?". Hvis vi kan svare ja til dette spørgsmål, er det relevant viden. Spørgsmålet er så, hvad nytte er? Vi kunne eksempelvis arbejde med udtrykket i forhold til, hvorvidt den generede viden kan bidrage med noget godt til menneskeheden. Dette er dog i sig selv et paradoks.

Et eksempel på dette paradoks er atomteknologi. Atomkraft udsender mindre CO₂ end kraftværker, der benytter fossilt brændstof, og kernereaktion er en energirig proces, der kan benyttes længe. Men der er udfordringer ved teknologien, som menneskeheden endnu ikke har løst: Naturkatastrofer, nedsmeltning og krig er eksempler, hvor atomkraftværker og atomteknologi kan blive farlig, og som vi ikke har garderet os imod. Tidsparadokset, at noget kan virke som berigende på ét tidspunkt i historien men problematisk senere, behandler vi yderligere i vores fjerde antagelse om, hvordan fortid, nutid og fremtid er forbundne.

Et andet eksempel er, at kommunikationsteori kan højne refleksionsevnen og abstraktionsniveauet og give os en viden, der gør os i stand til at fremme relationer, interaktion, fællesskab og samarbejde mellem mennesker. Vi kan dog ikke forhindre, at vores studerende i stedet bruger kommunikationsredskaberne til at manipulere, indoktrinere og bidrage til noget, der er skadeligt for menneskeheden. Vi kan i stedet for betragte det som en vigtig opgave at diskutere de etiske overvejelser, der bør følge med evnerne til at kommunikere overbevisende (se fx Mikkelsen 2002).

Den samme udfordring gør sig gældende for kommende forskere, men vi kan opfordre til at stille sig selv spørgsmålene; *hvem* den generede viden er god for? Til *hvad*? Og hvad er de mulige bagsider? Det ville være positivt, hvis vi i forskningen var bedre til i praksis at reflektere over ulemperne ved den nye (teoretiske) viden. I det perspektiv bør vi være påpasselige med, at de kommercielle elementer ikke bliver styrende, så forskeren undlader at behandle ulemperne. En udfordring er i den forbindelse, at der ofte er mere prestige i at fokusere på det positive og eksempelvis komme med nogle anbefalinger. Det er ikke forskningsetisk problematisk at fokusere på anbefalinger som en formidling af forskningen, men det er forskningsetisk problematisk at undlade at reflektere over bagsiden af forskningsresultaterne.

Vores pointe er, at teori og praksis ikke kan adskilles; der er behov for, at nogle arbejder med henholdsvis teori og praksis i deres rene størrelser, og der er behov for, at nogle arbejder situationelt dialektisk på kontinuummet herimellem. Det giver derfor ikke mening at tale om, hvorvidt det ene yderpunkt er bedre end det andet, da de fordrer hinanden. De er vidensperspektiver, der bidrager med noget forskelligt, og som i mange sammenhænge også bidrager med noget til hinanden. Derudover kan, hvad der synes at være nyttig og god teoretisk viden, blive problematisk i praksis, og umiddelbart tilforladelige praktiske enkelttilfælde kan problematiseres med inddragelse af teoretisk viden.

Antagelse 2: Del og helhed hænger sammen

En anden vigtig antagelse i SDV er, at del og helhed er uløseligt forbundne og ikke kan adskilles. Del og helhed er dialektisk forbundne, og SDV er hverken relativistisk eller universalistisk, men 'både og'.

Denne antagelse er i modsætning til mange videnskabelige teorier, hvor man søger at identificere det undersøgte objekts mindste elementer og relationerne mellem disse. Man forestiller sig, at man bedst kan studere objektet som helhed ved at opdele det i så mange og små enheder som muligt og så analysere disse minutiøst. Det er fx denne forestilling, der ligger bag den traditionelle grammatik, som bygger på en antagelse om, at man lærer sprog ved at lære at kunne identificere en masse specifikke grammatiske kategorier, men virkeligheden er jo, at der er langt fra subjektspredikater og nominalgrupper til sammenhængende sprog, der fungerer i praktisk kommunikation mellem mennesker.

Antagelsen om, at del og helhed hænger sammen er imidlertid også i modsætning til de ligeså mange videnskabelige teorier, hvor man argumenterer imod de del- og detaljeorienterede teorier og forfægter diverse meta- og makroperspektiver på fænomenet i stedet for. Man forestiller sig, at man analytisk er i stand til at kunne indfange objektet i sin helhed uden nævneværdigt at interessere sig for delene. Det er forestillinger, der fx ligger bag en del diskursteori, hvor fokus flyttes fra den enkelte ytring og konstruktionen heraf og til at se den enkelte ytring som udtryk for en speciel diskursorden på et samfundsmæssigt makroplan.

Enkelte teorier hævder at ville og kunne det hele, fx i sprog og kommunikationsvidenskaben at ville både tekst og kontekst, men i praksis ender det oftest med at tage udgangspunkt i den ene ende af spektret og at komme til at prioritere dette på bekostning af det andet. Dette er fx tilfældet med systemisk funktionel lingvistik (fx Halliday & Matthiessen 2014 og Andersen og Holsting 2015), der oftest ender med at prioritere tekst frem for kontekst, og heroverfor kritisk diskursanalyse, der ender med at prioritere kontekst frem for tekst (fx Fairclough 1992 og Jørgensen og Phillips 1999).

Skolens danskfag er et godt eksempel på et sted, der længe har været kampplads for denne kamp mellem dele og helhed. På den ene side er der lærere og eksperter, der hævder, at grammatik er vejen til at lære sprog, og at grammatik er vejen til at blive bedre til at skrive, sætte kommaer og me-

get andet godt. På den anden side er der lærere og eksperter, der hævder, at det handler om at udvikle elevernes kommunikative kompetencer, og at man bedst gør det ved at fastholde et helhedsperspektiv på teksten. Det betyder, at nogle lægger vægten på, at analyser skal være udtømmende og i princippet sige alt om en tekst, mens andre er orienteret mod at forstå, hvordan en tekst fungerer og kan blive bedre, og atter andre giver mulighed for at forstå, hvordan en tekst påvirker og påvirkes af konteksten.

På samme måde som dette eksempel fra dansk- og sprogfagene illustrerer kampen mellem dele og helhed, kan der nævnes lignende eksempler fra alle andre fag. Bliver vi klogest på menneskekroppen ved at studere celler og væv eller ved at studere funktioner og den helhed, kroppen udgør?

SDV argumenterer for en tredje vej. I SDV er det ikke et spørgsmål om del eller helhed, men et spørgsmål om både og. Både del og helhed. Del og helhed er ikke hinandens modsætninger, men udgør en uløselig helhed, ligesom SDV hverken er relativistisk eller universalistisk.

Den videnskabsteoretiske retning, der mest helhjertet har forfægtet denne sammenhæng mellem del og helhed, er hermeneutikken, som tager udgangspunkt i et princip om, at forståelsen af en tekst sker inden for en cirkelstruktur, hvor de enkelte dele må forstås ud fra helheden, mens helheden omvendt må forstås ud fra delene.

Den såkaldte 'hermeneutiske cirkel' indebærer derfor, at en tekst må forstås ud fra de enkelte ord, som må forstås ud fra de sætninger, de indgår i, som igen må forstås ud fra de større meninger, de er dele af, og disse meninger må yderligere forstås som dele af teksten som helhed.

I første omgang var den hermeneutiske cirkel tiltænkt forståelsen af enkelte tekster, men blev med Wilhelm Dilthey i starten af forrige århundrede udvidet til at være en teori til forståelse af alle humanistiske fagområder. Den hermeneutiske cirkel blev udvidet til at gælde alle forhold, fx også forholdet mellem forfatter og tekst. Teksten er en del af et forfatterskab, som indgår i et livsforløb, som igen indgår i en historisk epoke, som videre indgår i verdenshistorien. Omvendt er verdenshistorien kun forståelig på baggrund af kendskab til historiens enkelte dele. Idealet for at forstå en tekst blev derfor, at man gennem empati og indlevelse må forsøge at genopleve forfatterens liv i lyset af de sociale, kulturelle og historiske omstændigheder, der har formet forfatterens liv og levned. Man bliver som analytiker på den måde ideelt set i stand til forstå teksten bedre end forfatteren selv (Kjørup 1996: 92 ff).

Den tidligere hermeneutik inddrog mange forhold, men overså betydningen af fortolkeren selv og betydningen af, at vi som fortolkere også altid selv er en del af historien præget af bestemte situationsspecifikke og socialt og kulturelt betingede tankemønstre. Det er den problemstilling, som Hans-Georg Gadamer gav et svar på med sine begreber om forforståelse og horisontsammensmeltning. Hans-Georg Gadamer mener, at det er væsentligt at sætte sine fordomme *i* spil for at sætte dem *på* spil. Hans-Georg Gadamer afviser ideen om et fordomsfrit menneske som en utopi, fordi vi altid fortolker på baggrund af egne tidligere forståelser, som netop er vores fordomme. Fortolkningsprocessen består af brud med fordomme, der erstattes af nye forståelser, som så bliver til de nye for-

domme, der danner grundlag for senere tolkninger, og således fortsætter processen i et aldrig afsluttet forløb (Gadamer 2005).

Hermeneutikkens store bidrag er frem for alt påpegningen af, at vi som subjekter ikke kan få objektiv viden om det foranderlige, men at vi må forstå gennem fortolkning. Det er hermeneutikkens ontologi, at kriteriet for gyldig viden er forståelse, og forståelse opfattes så inden for hermeneutikken som subjektiv, partikulær og relativ. Forståelsen skabes på grundlag af en forforståelse, hvilket skaber en cirkelslutning, fordi det, der fortolkes, bliver forstået ud fra en tidligere forståelse, som igen får indflydelse på nye fortolkninger. Del og helhed hænger sammen i det uendelige. Det er det fænomene, som den hermeneutiske cirkel indfanger på meget sigende vis.

Men SDV er ikke det samme som hermeneutik, selv om der er kraftfulde sammenfald i synsvinklen på del – helhedsproblematikken. Den situationelle dialektiske forståelse er noget andet og noget mere.

Frankfurterskolens Jürgen Habermas og Gadamer førte en heftig faglig meningsudveksling i 1960'erne og 1970'erne videnskabelige Tyskland. Habermas kritiserede Gadamer for at være rent relativistisk og for at bygge på et ideal om konsensus, hvorved han overser uoverensstemmelser, konflikter og modsætninger. Habermas fremhæver, at al erkendelse er interessepræget og underlagt magtforhold, som må afdækkes gennem oplysning og ideologikritik. Habermas fremhæver fx, at dialoger langt fra altid er jævnbyrdige udvekslinger mellem ligeværdige individer, men at dialoger også ofte er domineret af ulige og undertrykkende magtforhold og ideologier. Habermas siger derfor, at den hermeneutiske cirkel ikke skal være gældende for al forståelse, men at hermeneutikken kun skal ses som én ud af flere forskellige erkendelsesformer, som mennesket forstår verden ved (Bitsch og Fuglsang 2004: 334).

Habermas tager afstand fra den subjektorienterede verdensforståelse i hermeneutikken og argumenterer i stedet for en universalistisk tilgang, der på grundlag af en marxistisk forståelse bygger på, at der findes generelle, globalt gyldige sandheder, der ikke afhænger af individer eller kulturer. Habermas har fx ofte været en varm fortaler for universelle normer, universelle regler og universelle institutioner. Habermas er normativt tænkende og har haft ambition om at udvikle teorier, der er universelt gældende, og som enhver bør rette sig efter, fordi man med fornuften kan indse, at det er det rigtige. Frihed er for Habermas at lade sig overbevise ved hjælp af gode argumenter. I sin hovedteori om den kommunikative handlen formulerer Habermas sit universalistiske hovedprojekt således:

”Grundtanken var, at formulere muligheden for at leve sammen i en tilfredsstillende balance mellem autonomi og afhængighed, uden at måtte opgive de kulturelle, sociale og økonomiske differentieringer, som moderniteten har gjort mulige. Den intuitive erfaring er, at vellykkede intersubjektive netværk faktisk er mulige”

(Habermas, 1981: 10).

Habermas har efter vores opfattelse i sin kritik af hermeneutikken en klar pointe om, at hermeneutikken overser magtforhold, og at al forståelse og fortolkning langt fra er så relativistisk, som hermeneutikken ofte hævder – men en tilslutning til denne pointe er ikke en tilslutning til Habermas' argumentation for, at der eksisterer universelle værdier, men udelukkende et eksempel på en anskuelse, som hermeneutikken og SDV ikke deler.

SDV er hverken relativistisk som hermeneutikken eller universalistisk som Habermas – eller rettere den er både relativistisk og universalistisk, idet relativisme og universalisme i vores optik udgør en dialektisk relation på et kontinuum. På den ene side er vi mennesker forskellige, vi prioriterer forskelligt, vi lever forskelligt, vi vurderer forskelligt, vi søger ikke samme udfordringer, vi har forskellige forventninger, vi har forskellige ambitioner, vi har forskellige værdier, vi har forskellige ideer om det gode liv osv. Antitesen hertil er, at alle mennesker er ens, og at vi alle søger tryghed, udfordring, personlig vækst, status og selvrespekt, godt samspil med andre mennesker, relevans, medindflydelse, gode fremtidsudsigter mv. I virkeligheden er vi mennesker måske mest af alt ambivalente: Vi vil have både ansvar og frihed, vi søger både harmoni og konflikt, vi søger både kontinuitet og fornyelse, vi kan både lide planlægning og spontanitet, vi vil have både orden og fleksibilitet, vi vil ofte helst være et andet sted, end hvor vi er, og vi vil ofte helst lave noget andet, end vi gør. Dialektiske modsætninger er med andre ord en vigtig og uomtvistelig del af menneskelivet og det at være menneske.

På samme måde er det med del-helhedsproblematikken, idet vi i en dialektisk optik interesserer os for både del, helhed og alt midt imellem. Det er vigtigt, at dialektikken ikke blot ses som to modsætninger, men ses som et kontinuum med to yderpunkter og rigtig meget midt imellem, fordi mennesket jo sjældent bare er godt eller ondt, men netop er ambivalent. Dette syn får den konsekvens, at vi aldrig skal undersøge et enkeltfænomen uden blik for de sammenhænge og helheder, fænomenet indgår i og er en del af.

Dele forudsætter helheden, og helheden forudsætter delene. Helheden består af dele. De bidrager alle til helhedens karakter, men helheden har også sin egen eksistens uafhængigt af delene, og den påvirker og bestemmer delenes natur. Denne frem-og-tilbage-bevægelse er det, vi benævner situationel dialektik, og er en måde at beskrive en dynamisk proces på.

Sammenhænge og helheder, som en del indgår i, kan ofte opleves nærmest uendelige, fx spørgsmålet om hvor bred en kontekst der skal medtages i en kommunikationsanalyse af en specifik sprog-handling. Det er naturligvis nødvendigt at foretage analytiske afgrænsninger, men også vigtigt at være opmærksom på, at enhver afgrænsning er udtryk for et eller flere subjekters selektionspræferencer, og at afgrænsningen altid kunne have været en anden. I afgrænsningen ligger nemlig et situationelt valg. På samme måde gælder det, når der i kommunikationsanalysen skal tages stilling til, hvor detaljeret tekstanalysen skal være, og hvor mange grammatiske detaljer den skal inddrage. Det er i hvert enkelt tilfælde formålet, tid til rådighed til analysen mv., der afgør detaljeringsgraden – eller sagt med andre ord: Hvad vurderes at være nyttigt i det enkelte tilfælde?

Med sidstnævnte spørgsmål afslører vi, at SDV på en række områder har nogle af de samme antagelser som pragmatismen (se fx Biesta 2010 og Greene & Hall 2010). SDV vil ligesom pragmatismen

me argumentere for, at erkendelse ikke skal forstås som en objektiv afspejling af virkeligheden, men som et nyttigt redskab, der viser sin hensigtsmæssighed i praksis

Del – helhedsantagelsen får en række konsekvenser i virksomhedskommunikationsfaget – et fag, som traditionelt er præget meget af modsætninger mellem teori og praksis, mellem del og helhed osv., hvilket også afspejles i store dele af fagets litteratur.

Del-helhedsantagelsen påpeger behovet for, at vi inden for faget arbejder mere hen imod at udvikle teorier og metoder, som giver mulighed for at studere både dele og helhed og for at foretage den situationelle dialektiske bevægelse.

Dette betyder også, at vi ikke med argumentation i dialektikken på forhånd kan fravælge bestemte teorier og metoder. I mange tilfælde vil de pågældende teories og metoders ontologi ikke stemme overens med dialektikken, men det gør ikke, at disse teorier og metoder ikke også kan rumme nyttige perspektiver på et givet objekt. SDV er med andre ord multiperspektivisk, hvilket uddybes i den niende antagelse i denne artikel.

Antagelse 3: Forbundne sagsforhold påvirker gensidigt hinanden

Vores forskningsambition bag SDV er i bund og grund et forsøg på at favne en bredere og dybere forståelse af en kompleks verden. I vores første artikel (Dakwar et al.2015) behandlede vi kort fænomenet kausalitet, og i denne tredje antagelse ser vi nærmere på, hvorledes vi antager, at sagsforhold er forbundne og gensidigt påvirker hinanden over tid.

Evaluering er en ofte anvendt metode, hvor man bl.a. forsøger at afgøre årsags-virkningssammenhænge – hermed er kvalitative evalueringer et eksempel på et område, hvor man netop arbejder med at vurdere specifikke årsager til specifikke virkninger og udviklinger (Dahler Larsen i Brinkmann og Tanggaard 2015: 181ff). I den forbindelse ser vi store forskelle på hvilke variabler, der vægtes i specifikke evalueringer. I procesorienterede tilgange til kausalitet (Pawson & Tilley 1997, Anderson & Scott 2012) fokuseres der på at inddrage kontekst og situation som væsentlige faktorer – altså som en del af en kompleks årsags-virkningssammenhæng. Et relevant spørgsmål må være; hvornår skal og kan man stoppe med at inddrage væsentlige perspektiver for at kunne fastslå en evidensbaseret valid årsags-virkningssammenhæng?

Hvis vi ligeledes trækker på Staceys arbejde med hensigternes vekselvirkning (Stacey 2011), hvor globale mønstre emergerer i kraft af og i samspil med mange lokale interaktioner, opstår der et praktisk problem i forhold til at definere årsags-virkningssammenhænge. Vi anskuer dette som et grundlæggende paradoks, men ikke desto mindre vil vi til hver en tid forholde os til, at tilgangen må afhænge af situationen. Man må både forholde sig til, hvad formålet med den pågældende undersøgelse eller implementering er, og hvilke ressourcer man har til rådighed. Vores pointe i arbejdet med SDV er netop, at svaret, på hvorledes en opgave (forskningsmæssig eller praktisk) bedst kan

løses, ligger forankret i situationen. Således anskuer vi ikke evaluering som en umulig opgave – det handler om, hvad man undersøger, og hvad formålet er.

I forlængelse af den dialektiske teoris anvendelse af dobbeltpile som symbol for relationen mellem fænomener fjernes fokus fra den traditionelle lineære tilgang til kausalitet:

Ændres til:

Med dobbeltpilen mellem de to sagsforhold A og B lægges der op til en processuel tilgang til kausalitet. Vi vil dog understrege, at vi i forlængelse af antagelsen af, at forbundne sagsforhold påvirker hinanden gensidigt, ligeledes antager, at flere sagsforhold og processer af sagsforhold påvirker hinanden gensidigt. Således er der ikke blot tale om, at A og B gensidigt påvirker hinanden, men at mange forhold påvirker hinanden på kryds og tværs. Denne tanke er på mange måder inspireret af Staceys teori om komplekse responsive processer (Stacey 2011:70-71).

Et eksempel på disse mange forbundne sagsforhold, som gensidigt påvirker hinanden, er Berlinmurens fald i 1989. Årsagen til, at muren faldt, var ikke alene det østtyske politibureauemedlem Günter Schabowskis mere eller mindre sjuskede og tilfældige behandling af nyligt vedtagne udrejsebestemmelser. Det handlede også om et pres fra befolkningen, politisk pres og globale tendenser. I bund og grund handlede det om mange forbundne sagsforhold, som var i gensidig påvirkning med hinanden over tid. Den direkte årsag-virkningssammenhæng er svær at fastslå, men ikke desto mindre kan vi retrospektivt anskue mange typer af sagsforhold, som gensidigt påvirkede hinanden og kulminerede i Berlinmurens fald.

Det handler således i høj grad om at anskue sagsforhold i en konstant gensidig påvirkning af hinanden. På samme måde handler det ligeledes om at forholde sig til:

”[...] at mennesket erkender ved hjælp af en lineær kausalitetsopfattelse på trods af, at vi som mennesker i langt højere grad strukturerer, organiserer og udvikler os i processer og ikke lineært [...]”

(Dakwar et al. 2015: 20).

Hermed holder vi fast i en tilgang, som fokuserer på og erkender ved en både-og tilgang frem for en enten-eller tilgang. Ved at forholde sig til både en lineær erkendelse og en mere transformativ og processuel udvikling og påvirkning af forbundne sagsforhold udvides muligheden for at forstå den virkelighed, man undersøger. Således fokuserer vi netop på ambitionen om at nå en bredere forståelse af verden. En ambition, som dybest set er nært forbundet med en kvalitativ tilgang til viden. Anderson og Scott pointerer netop mulighederne ved at fokusere på en processuel tilgang til kausalitet i deres artikel fra 2012:

”If qualitative researchers can be emboldened to assert the legitimacy of their own process-oriented notion of causality, we believe this nuance can also form part of a scaffolding of clausal connections between structural and cultural levels of analysis”
(Anderson & Scott 2012: 683).

Den transformative og processuelle tilgang til kausalitet tilbyder ifølge Anderson og Scott, at fænomenet kausalitet kan rumme både et mikro- meso- og makroperspektiv, hvis man både inddrager horisontal og vertikal intersektionalitet. Begrebet om intersektionalitet er bl.a. blevet anskuet som et samlebegreb, som inddrages i decentrerende og pluraliserende analyser, hvor sociokulturelle kategorier er i centrum. Staunæs og Søndergaard (2013) diskuterer begrebet og pointerer, at tilgangen til intersektionalitet og undersøgelsen af skæringspunkter nødvendigvis må afstå fra at arbejde ud fra et enten-eller ideal. I stedet fokuserer de på faglig ydmyghed og erkendelse af, at enkelte teoretiske retninger hverken kan eller skal rumme hele verden (Staunæs og Søndergaard 2013: 45ff). I stedet bør man fokusere på at indstille sig mere situationelt i arbejdet med intersektionalitet og kausalitet, fordi det gør det muligt at anskue et genstandsfelt fra flere vinkler, ligesom det tydeliggør begrænsninger i den viden, man har produceret i en undersøgelse. Denne erkendelse er væsentlig i arbejdet med SDV, fordi vi på ingen måde hævder, at vi her serverer ’teorien om det hele’. Vores ambition er at belyse muligheder både i forhold faglig indsigt og begrænsning.

Opblødningen, af hvorledes forbundne forhold påvirker hinanden i forskellige kausalsammenhænge, bidrager i øvrigt til forståelsen af specifikke genstandsfelter i forskningen. I bund og grund hænger samtlige antagelser uløseligt sammen og er stærkt prægede af de dialektiske og paradoksale forbindelser, de alle er en del af. Vores forsøg på at opbløde tilgangen til fænomenet om kausalitet er dermed også nært forbundet med vores første antagelse om, at teori og praksis hænger sammen.

Et eksempel kunne være et forskningsprojekt, som søger at undersøge, hvordan et sygehus’ patientinddragelse fungerer. Med den lineære kausalitetsopfattelse kunne ’inddragelsen’ anskues som årsagen, som har en virkning på ’patienterne’. Den dialektiske tilgang ville være væsentligt anderledes, fordi man bl.a. ikke ville adskille sagsforholdene ’patient’ og ’inddragelse’. På den måde ville de to sagsforhold ’patient’ og ’inddragelse’ i langt højere grad kunne anskues som komplekst forbundne, ligesom patientens rolle ikke kan adskilles inddragelsen. Undersøgelsen kunne derfor både se på patientens ansvar for inddragelsen og omstændighederne for patientinddragelsen herunder sagsforholdene kommunikation, sundhedsfagligt personale, strukturelle omstændigheder, selve behandlingen mm. På den måde kunne man se på ’patientinddragelse’ som en kompleks proces, som udvikles og emergerer af flere gensidigt påvirkende sagsforhold ud fra både et mikro-, meso-, og makroperspektiv. En situationel dialektisk tilgang tillader således, at man inddrager flere perspektiver og sagsforhold.

Det er væsentligt at inddrage paradokset om indsigt og begrænsning, når vi behandler forbundne sagsforholds gensidige påvirkning af hinanden, fordi begrænsning og manglende indsigt i hvorledes sagsforhold er forbundne og påvirker hinanden over tid, gang på gang viser sig at have store konsekvenser.

Et eksempel herpå kan være politikeres forsøg på at styre optag på forskellige uddannelser. Politikere forsøger løbende og jævnlige at kontrollere antallet af pladser på forskellige uddannelser ud fra en idé om, hvad samfundet har og får behov for. Aktuelt står man fx over for den udfordring, at overvægten af gymnasielærere, som har eksempelvis fransk og spansk som hovedfag, nærmer sig pensionsalderen, mens der ikke er uddannet nok sproglige magistre til at overtage disse funktioner. Det er et resultat af mange forbundne sagsforhold, som gensidigt har påvirket hinanden over tid; bl.a. den politiske og offentlige diskurs om de sproglige uddannelsers manglende brugbarhed i praksis, løbende nedskæringer på området og italesættelser af, at der ikke er behov for netop de humanistiske sproglige kompetencer.

Vi skal understrege, at vi ikke hævder, at SDV kan bidrage til fuldstændig indsigt i den ene ende af et kontinuum over for begrænsning i den anden ende. Muligheden for indsigt og begrænsning er situationel og hænger nært sammen med forbundne sagsforholds gensidige påvirkning over tid, ligesom det hænger sammen med vores ottende antagelse om, at tilfældighed og forudsigelighed eksisterer side om side. Således handler vores refleksion om, at indsigt og begrænsning også eksisterer side om side. Det er med en vis portion faglig ydmyghed, at vi introducerer SDV og de ni antagelser, og vi anser ikke SDV for at være nøglen til at låse op for total indsigt – det er nærmere en nøgle til at forstå og reflektere over, hvor begrænsningerne og indsigterne ligger i en given undersøgelse.

I denne sammenhæng er det i øvrigt hensigtsmæssigt at anvende en situationel dialektisk tilgang til kausalitet, fordi en sådan forståelse kan bidrage til en bredere forståelse af, hvad der egentlig er på spil. En situationel dialektisk tilgang vil forstå, at erkendelsen går gennem en lineær kausalitet, mens virkeligheden er mere kompleks end som så. Denne tilgang kan altså bidrage til at forstå sammenhængen – forstå valg, forstå de komplekse sammenhænge og den processuelle kausalitet.

I forhold til denne behandling af antagelsen om, at forbundne sagsforhold gensidigt påvirker hinanden, er det væsentligt at understrege to centrale pointer.

Den første pointe hænger sammen med, at den lineære forståelse af forbundne sagsforhold kan anskues som en umiddelbar forståelse af sagsforholds indbyrdes forbindelse. Denne pointe er helt afgørende i forhold til at forstå, hvad der også gør sig gældende i interaktioner.

Den anden pointe handler omvendt om at forstå sagsforholdenes forbindelse for netop, hvad det er – nemlig i en konstant gensidig påvirkning af hinanden over tid.

Fokus på disse to pointer muliggør en kompleks og nuanceret tilgang til den påvirkning, der finder sted over tid imellem forbundne sagsforhold og erkendelsen af disse over tid.

Inden vi forlader denne tredje antagelse vil vi slå fast, at håndteringen af kausalsammenhænge må afhænge af den pågældende situation, man står i.

Antagelse 4: Fortid, nutid og fremtid hænger sammen

En mere processuel tilgang til kausalitet åbner potentielt op for at forstå komplekse sammenhænge mellem mange forbundne sagsforhold. På samme måde kan det forholde sig med fænomenet tid.

”[...] **time** is immediately of the essence, because one is thinking of iteration or reproduction from one period to the next in which the patterns of interactions in the present depend upon the history of interactions in the past and expectations of the future”

(Stacey 2011: 318, original fremhævning).

Behandlingen af tid og temporalitet, som den er repræsenteret ved Stacey (2011) og Mead (1932), er nært forbundet med den forrige antagelse om forbundne sagsforhold, der gensidigt påvirker hinanden – en processuel tilgang til kausalitet. Denne forbindelse hænger sammen med, at både Stacey og Mead gjorde op med den behavioristiske opfattelse af, at fortid determinerer fremtid (Flaherty & Fine 2001: 147). Hermed fjernes den ensidige forbindelse mellem fortid og fremtid. Mead lagde i stedet vægt på en anderledes processuel tilgang til forbindelsen mellem tidens tre termer; fortid, nutid og fremtid: ”The social nature of the present arises out of its emergence” (Mead 1932: 47). Han arbejdede i vid udstrækning med begrebet “social”, og her skal det forstås således: “I am using the term “social” with reference not to the new system, but to the process of readjustment” (ibid). Udover den nære forbindelse til forrige antagelse er der også en tæt forbindelse til vores ottende antagelse om, at tilfældighed og forudsigelighed eksisterer side om side.

Den essentielle pointe i forbindelse med Meads og Staceys behandling af tid er, at mennesker forstår fortiden i nuet og påvirker fremtiden i nuet med den forståelse af fortiden, som nuet giver (Mead 1932 og Stacey 2011). Mead lægger særligt vægt på, at forståelsen af fortiden aldrig kan være hverken komplet eller objektiv, fordi den forstås ud fra den ramme, som nuet har:

“[...] the estimate and import of all histories lies in the interpretation and control of the present; that as an ideational structures they always arise from change, which is as essential a part of reality as the permanent, and from the problem which change entails; and that metaphysical demand for a set of events which is unalterably there in an irrevocable past, to which these histories seek a constantly approaching agreement, comes back to motives other than those at work in the most exact scientific research”

(Mead 1932: 28).

Det betyder også, at fortid, nutid og fremtid bindes sammen og forstås som interdependente størrelser, som er afhængige af og påvirker hinanden på uforudsigelige måder. Derfor er det individet i interaktionen, der forholder sig på baggrund af fortiden til nutiden og dermed skaber fremtiden:

“The individual confronts these emergent events in the present”

(Flaherty & Fine 2001: 150).

På den måde tillægges den menneskelige erfaring stor betydning, fordi den bliver essentiel i menneskets forståelse af fortiden, handlinger i nutiden og forestillinger om fremtiden. Mead skriver:

“As we have seen, in the passage from the past into the future the present object is both the old and new [...]”
(Mead 1932: 51).

Den menneskelige erfaring er dermed en faktor, og det er en helt afgørende pointe i forhold til vores antagelse om, at fortid, nutid og fremtid hænger sammen. To teoretiske eksempler på dette er bl.a. Hodges' teori om værdirealisering og den dialektiske lingvistik's arbejde med logikker. Disse teorier beskæftiger sig netop med, at den menneskelige erfaring er en form for præmis for realiseringen og formuleringen af værdier eller logikker, som repræsenteres i menneskelige valg. I denne forbindelse har denne antagelse også en forbindelse til vores sjette antagelse om kendsgerninger og værdier. Denne antagelse handler også om to centrale pointer.

For det første handler det om at forstå, at den menneskelige erfaring har betydning for processer og for udvikling over tid. For det andet handler det om at forstå relationen mellem fortid, nutid og fremtid. Netop relationen mellem de tre termer er central i forhold til at forstå processer og i forhold til at forstå processuelle kausale sammenhænge. Derfor er denne antagelse om tid en nøgle til bl.a. antagelsen om kausalitet.

Et eksempel, som kan illustrere betydningen af tid, er klimaforandringer. Aktuelt fylder bæredygtighed og klimaforandringer i mediebildet, i forskningen og i politik. Ikke desto mindre er klimaforandringer et fænomen, som på ingen måde er nyt, ligesom det er et fænomen, som er svært at forstå og overskue fuldstændigt. Her vil tiden vise os, hvilke konsekvenser eksempelvis vores CO₂ udledning har på klimaet.

Eksemplet med atomkraft, som vi fremhævede i den første antagelse, kan også inddrages her, fordi det på mange måder også illustrerer tidens betydning i forhold til at kunne forstå muligheder og problemer ved ny teknologi. I dag, hvor den meste kommunikationsteknologi foregår trådløst, ved vi i bund og grund meget lidt om, hvilke konsekvenser, den stråling som følger med trådløs teknologi, har.

Peter Senge (1999) viser med sit eksempel med den kogende frø også, hvilken betydning tilpasning har over tid. Hvis frøen pludseligt udsættes for kogende vand, vil den reagere hurtigt ved at komme væk fra faren og dermed overleve. Hvis frøen derimod befinder sig i vandet, og temperaturen langsomt stiger, vil frøen vænne sig gradvist til varmen, og når den opdager, at situationen er farlig, vil det være for sent. Dette eksempel viser netop, at tid og udvikling har en betydning for, hvad man accepterer.

Vi lægger under denne antagelse vægt på, at erfaring har betydning, men vi vil igen inddrage paradokset om indsigt og begrænsning, fordi det er helt essentielt at understrege, at der ikke er lineær forbindelse mellem erfaring og indsigt. Alder og anciennitet kan være med til at give en uddybet

indsigt i nogle emner, mens det også kan være en begrænsning i kraft af erfaringens uvaner. Således er erfaring ikke nøglen, der kan give indsigt til at forudsige fremtiden.

Stacey forsøger i sin behandling af tid at samle de tre termer (fortid, nutid og fremtid) i et nyt begreb – nemlig begrebet om "the living present" (Stacey 2011: 320). Med dette begreb favner Stacey netop den kompleksitet, som begrebet tid rummer. I begrebet om the living present inkluderer han den menneskelige erfaring. Han skriver i den forbindelse:

"The arrow of time then means that the movement of human experience in the present has the circular selfreferential time structure of reconstructed pasts and imagined futures"
(Ibid).

På denne måde anskues tid som et bevægeligt fænomen, hvor de tre termer fortid, nutid og fremtid er forbundne sagsforhold, der gensidigt påvirker hinanden.

Aktionsforskning er et eksempel på en kvalitativ forskningsmetode, som tager sammenhængen mellem fortid, nutid og fremtid alvorligt på en måde, hvor man i selve metoden vender reflektivt tilbage sammen med sit genstandsfelt og undersøger, om præmisserne i et projekt skal ændres. Aktionsforskningen behandlede vi kort under vores første antagelse om, at teori og praksis fordrer hinanden, og den pointe er tæt vævet sammen med pointen om, at det at arbejde reflektivt og at vende tilbage handler om at tage tid alvorligt.

Autoetnografi er et andet eksempel på en kvalitativ forskningsmetode, som arbejder systematisk og metodisk med refleksion. Forskeren fungerer her som genstand for egen observation, refleksion og undersøgelse. Dermed fordrer metoden, at der stilles skarpt på den kontekst handlinger og erfaringer bliver til i. Derudover handler det i høj grad om at systematisere arbejdet og erkendelser af hvilke personlige indsigter, der transformeres til videnskabelig viden. På den måde kræver metoden, at der arbejdes processuelt og frem og tilbage i tid (Baarts 2015).

Lemke understreger i sin undersøgelse af fænomenet timescales (Lemke 2000) hvorledes tid, kausalitet og tilfældighed over for forudsigelighed er fænomener, som er uløseligt forbundne. Behandlingen af fænomenet tid lægger som sagt vægt på erfaringen og den interdependente relation mellem fortid, nutid og fremtid, og dermed er det relevant, at SDV tilslutter sig en historisk forklaringstype. På den måde bevæger tilgangen sig væk fra tilgange, som tilslutter sig antagelser om at kunne kategorisere almenlydige regler og principper. Lemke skriver, at:

"It is relative timescale that determines the probability and intensity of interdependence (according to what I later call the adiabatic principle), and it is the circulation through the network of semiotic artifacts (i.e., books, buildings, bodies) that enables coordination between processes on radically different timescales"
(Lemke 2000: 275).

På samme måde som tidsperspektivet er historisk i sin forklaringstype, vil det også altid være situationelt forankret, og perspektivet bliver i høj grad et udtryk for forskerens 'tid' (forstået som erfaringer og valg forankret i the living present). Ligeledes er forskerens valg et udtryk for, hvilke timescales der vælges i bevægelsen i arbejdet.

Denne komplekse forståelse af fænomenet *tid* kan bidrage til en forståelse, forklaring og undersøgelse af menneskers bevæggrunde og motivation. Det er dog vigtigt at understrege, at erfaring og fortid, nutid og fremtid nok er fænomener, som vi kan anskue i en kompleks sammenhæng og anvende til at prøve at forstå og forklare, men ikke desto mindre er det ikke muligt at rekonstruere historiske forløb entydigt.

I vores behandling af denne situationelle dialektiske tilgang er det i bund og grund også uinteressant af finde entydige svar – vi fokuserer netop på, at entydighed i sig selv ikke er en akademisk dyd men derimod en potentiel faldgrube. Tidsperspektivet kan i stedet bidrage til en mere kompleks forståelse af sammenhænge over tid.

På den ene side er historien og udviklingen uforudsigelig, fordi bevægelserne fremkommer som et resultat af et utal af interaktioner, som ingen vil kunne styre fra et ophøjet punkt. På den anden side er historien og udviklingen forudsigelig, da vi som mennesker har en tendens til at gøre, hvad vi plejer (og bruge vores erfaringer), så et utal af interaktioner væver sig over tid sammen og frembringer mønstre. I behandlingen af den ottende antagelse om tilfældighed og forudsigelighed behandles begrebet emergens, og denne behandling skal ses i sammenhæng med denne behandling af fænomenet tid.

Antagelse 5: Her, nærhed og fjernhed hænger sammen

På samme måde som det forholder sig med tid, forholder det sig med rum og lokalitet. Et 'her' giver ikke mening uden et 'der'. Det fysiske her (og hvilken udstrækning har det i øvrigt?), en fysisk nærhed og en fysisk fjernhed er vævet uløseligt sammen. Globaliseringens indflydelse er et af de klare argumenter herfor. Og i dag indgår de forskellige virtuelle rum samtidig i denne rumlige forbundethed.

Vi kender fra kortlægning, arkitektur, modelbygning og andre tekniske områder begreberne målestoksforhold og skala, som angiver forholdet mellem en afbildet ting, distance, område etc. og så virkeligheden. Oftest er det nødvendigt at formindske et størrelsesforhold, hvor afbildningen (fx en model eller et kort) er mindre end virkeligheden. Ved bykort, kortbøger og atlas er det ofte nyttigt at have kort i forskellige størrelsesforhold. Et bykort kan fx have et stort kort over hele byen i fx. 1:50.000, der suppleres af et mindre kort i f.eks. 1:10.000 over centrum. Det lille kort vil så vise det samme område som et udsnit af det store kort, men med bedre muligheder for at vise detaljer som mindre sidegader og diverse seværdigheder. Tilsvarende kan atlas have kort i forskellige størrelsesforhold alt efter, om der skal vises enkelte lande eller hele verdensdele, eller om der er tale om tematiske kort, der skal vise principielle forhold som klima, befolkningsforhold eller politik. Andre

gange kan det være en fordel at forstørre en afbildning af virkeligheden i stedet for at formindske den. Dette benyttes blandt andet inden for fotografi, elektronik og maskiner.

Vi kender også fra fx google maps. og andre digitale tjenester, hvordan vi kan zoome ind og ud i forhold til en lokalitet alt afhængig af, hvorvidt vi er på jagt efter detaljer eller ønsker et større overblik.

På samme måder gælder det i al forskning. Vi zoomer ind og ud og vælger (situationelt) vores størrelsesforhold og vores perspektiv på det objekt eller fænomen, som vi vil undersøge, og vi kan undersøge fænomenet fra forskellige rumskalaer med tilsvarende forskellige erkendelser til følge. Det gælder såvel i humanistisk forskning som i naturvidenskabelig forskning.

Men det er ikke nok at kunne zoome ind og ud. Nogle gange er det også nødvendigt at manipulere med objektet på samme måde, som der indgås kompromiser ved udformning af kort og modeller. Små men vigtige detaljer risikerer nemlig at blive så små, at de ikke kan ses og måske endda slet ikke kan afbildes på et kort. I disse tilfælde gøres disse større. På kort benyttes desuden signaturer med faste størrelser af hensyn til overskueligheden. Veje og jernbaner angives således ofte med faste bredder, uanset hvor mange spor de har i virkeligheden. Tilsvarende benyttes faste signaturer for byer, hospitaler, lufthavne, seværdigheder og andre lokaliteter, alt efter kortets størrelsesforhold og hvad der prioriteres. I andre tilfælde kan det være aktuelt med fortegninger. Det kan være ved kort, hvor trafikårnernes forbindelser med hinanden er vigtigere at vise end deres nøjagtige placering i virkeligheden. Men det gælder også ved alle verdenskort, hvor det simpelthen ikke er muligt at skære den runde klode op, sådan at den kan vises nøjagtigt på et almindeligt firkantet kort. Her kan kun en globus gengive verdenen korrekt. Ved skematiske kort opgives størrelsesforhold helt. Kort over fx undergrundsbaner vil således prioritere at vise linjernes forløb og stationernes placering i forhold til hinanden og ikke deres virkelige placering. Nogle gange ses fx, at stationer vil blive vist med samme afstand på et kort, uanset om der er 500 m eller 10 km imellem dem.

Rum er imidlertid ikke kun fysiske og virtuelle størrelser, men også mentale størrelser. Et er en fysisk afgrænsning af fx en organisation, Noget andet er organisationsmedlemmers opfattelse af at have noget (eller ikke have noget) sammen – det vi i organisationsteorien kalder kultur. Italesættelsen af 'vi' og 'de' og 'her' og 'der' er således vigtige forhold at afdække i en organisations- og kommunikationsanalyse, hvilket kan gøres gennem en deksisanalyse af person- og stedsdeksis (Bang 2001, Bang og Døør 2007 og Levinson 1983). Modsætninger som unge – gamle, mænd – kvinder, danskere – fremmede, ledelse – medarbejdere, en afdeling – en anden afdeling, inden for – uden for organisationen er eksempler på modsætninger, der italesættes ivrigt blandt mennesker i organisationer.

Som nævnt tager en situationel dialektisk tilgang principielt højde for altheden frem for kun at fokusere på enkeltdele. Vi skal med andre ord forsøge så godt som muligt at fange den puls, der går gennem tid og rum, og som efterlader sig spor i, hvordan vi organiserer vores egen adfærd og vores materielle omgivelser.

Rumperspektivet vil ligesom tidsperspektivet imidlertid altid være situationelt og udtryk for, hvor forskeren befinder sig i rum, og for de valg, forskeren træffer, herunder hvilke rum han vælger at inddrage i sin forskning, og hvilke perspektiver han vælger at lægge herpå.

Naturligvis er vi som forskere nødt til at foretage afgrænsninger af lokalitet, og det kan bestemt også være nyttigt at undersøge fx en enkelt organisation eller afdeling, men når disse afgrænsninger foretages, så er det vigtigt også at være opmærksom på de begrænsninger, dette medfører, og de sammenhænge, som vi med afgrænsningen udelukkes fra at finde forklaringer ud fra. En situationel dialektisk tilgang kræver en særlig høj grad af bevidsthed om konsekvenser af tilvalg og fravalg.

Det er samme type af problemstilling, vi som forskere står over, når vi anvender en eksemplarisk metode og baserer forskningen på et eller flere eksempler, som vi ophøjer til at være mere end eksempler, men som vi fremhæver som eksemplariske for det pågældende fænomen (se fx Hansen og Ingemann (red.) 2016).

Ovenstående antagelse om rum og lokalitet får konsekvenser for vores studie- og forskningspraksis i virksomhedskommunikationsfaget, hvor vi i analyser ofte skal vælge, fra hvilket eller hvilke rum-perspektiver vi skal betragte det objekt eller fænomen, vi undersøger.

Hvad enten det gælder en kommunikations- eller en organisations- og kulturanalyse, så vælger vi graden af pico-, mikro, makro-, meta- eller en anden rumskala, hvorfra objektet eller fænomenet skal betragtes, og ofte bevæger vi os gennem adskillige rum i den samme analyse.

Hvis vi fx som del af en organisations- og kulturanalyse af Syddansk Universitet analyserer bygningsmassen på Campusvej i Odense, kan det fx være, at vi starter med et metarumperspektiv og betragter opførelsen af Odense Universitet som et markant modernistisk 60-er byggeri som udtryk for en tid, hvor hele Europa var præget af nye tankesæt inden for undervisning og pædagogik, og i en tid hvor Danmarks universiteter oplevede en massiv tilstrømning, og hvor de udviklede sig til de masseuniversiteter, vi kender i dag. Herfra kan det være, at vi rummæssigt går videre og analyserer, at bygningsværkets hovedgreb tager udgangspunkt i en rektangulær gridstruktur, der er placeret ovenpå et etagehøjt plateau i et stort landskabsrum omkranset af skove, og at det er organiseret i en systematisk og flad struktur med et repetitivt byggesystem, der er planlagt efter periodens strukturalistiske principper om addition, synlige bygningselementer og fokus på økonomi.

Vi kan gå tættere på og analysere den nord- sydgående *Campusvej* som en forsænket trafikåre, der forbinder byggeriet. Centergaderne *Gydehutzen* og *Stenten*, der ligeledes er nord-sydgående, fremstår som anlæggets hovednerve, hvor fælles funktioner som kantiner, boghandel, bibliotek, undervisningslokaler med videre ligger. De nord- sydgående centergader tager udgangspunkt i gående trafik og forbinder fakulteterne og fagområderne. Øst-vest forbindes disse af en række forbindelsesgange (de såkaldte *50- og 100- meter gange*), der igen forgrener sig i mindre nord- sydgående institutgange. De oprindelige bygninger er bygget i et gennemgående modul på 7,2 x 7,2 meter, som let kunne underopdeles og sammensættes på en lang række forskellige måder. Og til sidst kan vi så gå ind i de enkelte lokaler og tage fat på inventar, indretning mv. for måske at vende tilbage til metaperspektiver om, hvilke pædagogiske former disse rum så muliggør.

Afslutningsvis for denne antagelse er det vigtigt at bemærke, at ingen rum i udgangspunktet har forrang for andre i SDV. Det er forskerens valg i hvert enkelt tilfælde, og der kunne altid have været truffet et andet valg. Makroanalyser er ikke bedre end mikroanalyser eller omvendt. Det er forskeren, der træffer valget på baggrund af sit formål i det enkelte tilfælde. Ordet 'rum' kommer betegnende nok af indoeuropæisk **ru-* = "åbne" → germansk **ru-ma-* = "åbne" → oldnordisk *rumr* = "rummelig" (adjektiv) → "rum" (substantiv), dvs. ordet var først en beskrivelse, som fortalte, at noget var åbent. Senere blev det brugt til at betegne selve "det", som åbenheden var i, altså rummet. Rum er "noget", som er åbent for noget andet, og det er præcist en af de vigtige pointer i SDV; at der altid er noget andet.

Antagelse 6: Kendsgerninger og værdier er to alen af samme stykke

Ofte hører vi i organisationer og institutioner, herunder også de politiske, talt om fakta, selvom der ikke henvises til naturvidenskabelige love. Begrebet anvendes, når det omtalte er begrundet i værdier.

Det kunne være "retten til at forsvare sig", hvis vi inddrager nogle amerikaneres forhold til våben. Den ret bygger ikke på fakta, men på en værdiafvejning, der i øvrigt står overfor budskabet "du må ikke slå ihjel". Værdiafvejningen i forhold til våben er ikke den samme som i Danmark. Beslutningen bygger på en vurdering af, hvordan vi bedst undgår drab; ved at alle kan forsvare sig med våben, eller ved at meget få personer bærer våben? Værdiafvejningen minder om den, når vi diskuterer, hvorvidt den næste pose med penge til en indsats i forhold til kriminalitet bør gå til forebyggelse eller straf. Dette vil være en afvejning af, hvad forskningen peger på, der har den bedste effekt, men også af hvad der er fair overfor ofrene for kriminalitet. Hvad der fra et samfundsmæssigt plan fremstår som det mest hensigtsmæssige, er ikke nødvendigvis i overensstemmelse med, hvad der fremstår som fair for den enkelte.

Et interessant perspektiv at inddrage i diskussionen af værdier er Hodges' værdirealiseringsteori (fx Hodges 2007, Hodges et al. 2012). I sin teori beskriver Hodges værdier som værende dynamiske, økosystemiske, heterarkiske, socialt koordinerede og som noget, der realiseres (se evt. Dakwar et al. 2015: 16-17).

Til at forklare værdirealiseringen inddrager Hodges ofte sit trafikeksempel, som vi også vil inddrage her til at illustrere problematikken. Økosystemet betyder, at vores muligheder er fysisk begrænsede af, hvor der er veje, afspærringer og mure, men vi er også socialt begrænsede og indordner os efter de optegnede vejbaner samt lysreguleringer, og vi er moralsk begrænsede til at indordne os efter ikke at skade andre trafikanter (Dakwar et al. 2015: 16):

“Values are ecosystem-demands, i.e. the boundary conditions provide for the dynamics of self-organizing ecosystems. These boundary conditions provide for the dynamics of self-organizing ecosystems and the directness of animate activity within it.”
(Hodges et al. 2012: 499)

Og:

“The actual task of driving is a moral task that requires steering a vehicle through a cluttered environment safely and accurately.”
(Hodges 2007: 155)

Værdierne definerer dermed et felt, inden for hvilket kun nogle tanker og handlinger er forenelige: Det røde lys i lysreguleringen er en konvention, dvs. et udtryk for en værdi. Vi må ikke køre over vejen, når der er rødt. Det er en stærk norm, og hvis vi ikke lever op til den, opstår der kaos. At værdierne er dynamiske betyder, at vi kan komme i en situation, hvor en værdi som fart vejer tungere end den sociale og moralske og realiseres i den givne situation.

Hodges' lysreguleringseksempel er et eksempel på når det, vi omtaler som kendsgerninger, bygger på, hvad der er gældende praksis. Et andet nærliggende eksempel, der også kan beskrives som værende dynamisk, økosystemisk og socialt koordineret, er menneskerettighederne, som mange af os betragter som en kendsgerning. Menneskerettighederne svarer til vores nutidige menneskeopfattelse, der ikke har været den dominerende gennem tiden. Det har derimod været en kendsgerning, at nogle mennesker var mere værd end andre baseret på etnicitet, klasse, religion og/eller køn.

En del værdier rationaliseres som fakta uden nogensinde at have set skyggen af det, hvilket gør det svært at gennemskue kendsgerningerne som udtryk for en værdi. Et både klart og skræmmende eksempel på dette er Holocaust. Med Nürnberggracelovene blev jøderne defineret på baggrund af en række biologiske principper (frem for de religiøse), der videnskabeligt beviste, at de var andenrangsborgere, fordi de hørte til i en kategori som heljøder, kvartjøder, trekvartjøder osv. Med racehygiejne kunne den ariske race renses for såkaldte sygdomme og abnormiteter. Retrospektivt er det tydeligt for langt de fleste – i hvert fald alle, der anerkender, at Holocaust fandt sted, og det er heldigvis de fleste – at denne racehygiejne intet har at gøre med naturvidenskab, men fra start til slut bygger på værdier. Det overraskende er, hvor rationelt disse værdier blev pakket ind i oversigter, grafer og udregninger af forskellige biologiske elementer. De er træk, som mange sidestiller med netop fakta, og at nogle medborgere var andenrangsborgere blev for mange en kendsgerning.

Men alt, der har udregninger og to streger under et facit, er naturligvis ikke fakta. Eksempelvis bygger regnskaber på konventioner og principper, ikke fakta. Traditionelle evalueringsresultater er heller ikke fakta, men bygger ligeledes på en række principper, der er udvalgt frem for nogle andre. Evalueringsresultaterne er ikke det eneste perspektiv på, hvor godt eksempelvis et projekt er lykkedes, og det viser ikke det hele billede jf. den paradoksale relation mellem indsigt og begrænsning diskuteret i artiklens tredje antagelse.

I en virksomhed som et call center måler man måske på sin ”performance” ud fra en svarprocent af opkald frem for kundeservice. Andre virksomheder måler performance baseret på nøgletal, KPI’er. Der er hele tiden tale om prioriterede værdier i forhold til, hvad vi ønsker at måle på, og vores evalueringer er sjældent særligt dækkende i forhold til de forskellige perspektiver i organisationen, man kunne vælge at undersøge. Det er efter det samme princip, når sygehusene måles på deres effektivitet ud fra, hvor hurtige personalet er til at udskrive patienter, men det ikke hører med i effektivitetsberegningen, hvor mange patienter der genindlægges, fordi de ikke var klar til at komme hjem, og efter hvor kort tid denne genindlæggelse finder sted. Tværtimod kan det bidrage til at styrke indtrykket af effektivitet, at mange patienter indlægges og udskrives igen, uantastet at mange af disse er de samme patienter, der ryger ind og ud af sygehusene.

Ifølge Dahler-Larsen (2015) kan man med fordel arbejde kvalitativt med evaluering med nøgleord som mening og kontekst i et sammensurium af uens programmer, aktiviteter, indsatser, reformer og praksisser, og han fremhæver fem formål, som vi ikke vil gennemgå her (Larsen 2015: 182). Vores pointe med at inddrage dette eksempel, der har en masse kvaliteter, er, at den kvalitative evaluering *heller* ikke er fakta, men vil være baseret på nogle valgte åbninger, og Dahler-Larsen fremhæver, at der i kvalitativ evaluering er mange kontroverser:

”Der er fx kontrovers om, hvor stærkt det videnskabelige og metodiske element skal stå i en evaluering i forhold til partcipatoriske og anvendelsesorienterede sider af evaluering. I samme forbindelse er der kontrovers om, hvorvidt kvalitativ metode kan og bør støtte en bestemt politisk dagsorden (Guba & Lincoln 1989; Schwandt, 2006), eller om de bør tilstræbe en eller anden form for neutralitet, og hvad det så vil sige. Der er kontrovers om, hvorvidt kvalitativ metode kan skabe evidens, og herunder hvad evidens er, og hvor vigtig en sådan er i evaluering. Der er kontrovers om, hvorvidt kvalitativ metode kan og bør medvirke til at kortlægge årsags-virkningsforhold. Og ikke overraskende er der kontrovers om, hvordan man finder ud af, om en evaluering er godt gennemført eller ej.”

(Dahler Larsen 2015: 185)

Mange kendsgerninger bygger desuden på en værdikonflikt. En sådan konflikt kunne være, hvad ”jeg” versus ”de andre” har brug for. I politik er der en indbygget værdikonflikt, og det giver derfor ikke mening at tale om ’nødvendighedens politik’, som vi ellers hører omtalt fra tid til anden. For hvem er denne ’nødvendighedens politik’ nødvendig for - og ud fra hvilke principper? Bygger principperne på økonomi eller bæredygtighed? Det er udtryk for en værdi, når vi nedlægger omsorgsjob for at spare penge, selvom det betyder, at brugerne bliver syge uden den omsorg. Nedlægningen kommer dermed sandsynligvis også til at koste penge, men fra en anden kasse – måske endda fra en anden kommunes kasse. Den samlede økonomiske pris bliver måske højere, men i den givne kommune spares der penge. Og hvad sker der, når vi medregner den menneskelige pris, hvis der er plads til det i evalueringsskemaet? Kritisk diskursanalyse er et eksempel på en metode, der sprogligt vil undersøge, hvordan en dominerende part bruger ladede udtryk til at fremstille værdier (fx Fairclough 1992).

Værdier har indflydelse på mange beslutninger, som mennesker træffer på forskellige niveauer i samfundet og i forskellige sammenhænge. I Europa har nogle lande samme størrelse togskiner, så vi hurtigt kan komme fra eksempelvis Odense til Hamburg, og i andre lande adskiller togskinerne sig fra naboernes. Det har været en selvfølgelighed af forskellige årsager. Nogle skinner egner sig bedre til, at togene kan køre i den gældende natur som fx bjerge. Men det er også afhængigt af forholdet til naboerne. Skal de have mulighed for uproblematisk at køre ind over grænsen, eller er det nødvendigt at ændre bredden på skinnerne, så rejsen bliver mere besværlig, fordi man har en tradition for et anstrengt forhold – og for at være i krig?

Kendsgerninger, normal praksis, dét, vi opfatter som værende det rigtige, bygger, som det er illustreret med de forskellige eksempler oven for, ofte på værdier. Hodges beskriver, som det blev præsenteret tidligere, værdier som heterarkiske (i modsætning til hierarkiske). Hvilke værdier, der realiseres, afhænger derfor af den givne situation. Med det perspektiv kan vi forsøge at forklare de fremhævede eksempler:

Betyder det mest for et samfunds ledere at kunne transportere gods effektivt, eller at naboerne skal skifte transportmiddel for at transportere sig selv og eventuelle varer over grænsen? Hvilken værdi, der i dette tilfælde realiseres, afhænger af den verdenssituation, som beslutningen tages i. Hvorvidt vi udfolder en spareøvelse afhænger af, hvilke værdier der realiseres i den givne situation; den økonomiske, den samfundsøkonomiske eller den menneskelige. Hvordan vi vælger at evaluere, er et udslag af, hvilken værdi vi realiserer; kundetilfredshed, medarbejdertilfredshed eller (økonomisk) effektivitet. Hvad vi bestemmer, som værende de gældende menneskerettigheder, afhænger af den tid, vi lever i.

I artiklen *En ansats til en teori om Situationel Dialektisk Ledelse* (Dakwar et al. 2015) tænkte vi Hodges sammen med en videreudvikling af dialektisk lingvistik, som vi døbte dynamisk dialektisk lingvistik, hvilket bidrager med perspektivet, at værdirealiseringen også afhænger af vores erfaringer (som kan være biologiske, ideologiske og sociologiske). Dette perspektiv er nyttigt til at forstå menneskerettighedseksemplet, idet det tager højde for betydningen af det, vi mennesker, som vedtager menneskerettighederne, har med i bagagen. Det samme gør sig gældende med våben- og kriminalitetseksemplet. Hvorvidt alle skal kunne forsvare sig med våben, eller så få som muligt bør have våben, og hvorvidt vi prioriterer forebyggelse eller straf, afhænger af topos, hvilket vil sige mødet mellem situationen og de (fælles) erfaringer, vi har gjort os, som resulterer i, at nogle værdier realiseres på bekostning af andre.

I den anden ende af kendsgerningsskalaen er *alt* ikke værdier; der findes fakta i form af dele af den naturvidenskabelig og tekniske forskning. Og et sted midt i mellem værdier og fakta har vi eksempelvis pointen, at ”der skal være plads til alle”, som jo dels er udtryk for en menneskelig værdi, men også er udtryk for rationaliseringen, at for at muliggøre egen overlevelse, er det nødvendigt, at også andre ”plejes”, hvormed kendsgerningen også indeholder et element af fakta.

For at opsummere giver det altså ikke – i hvert fald sjældent - mening at skelne mellem kendsgerninger og værdier. De er to alen af samme stykke. Dette kan betyde, at det er kendsgerningernes værdi eller nytte, der definerer kendsgerningerne som kendsgerninger. Kendsgerninger og facts er

slet ikke (selv)indlysende. De bør altid begrundes efter givne målestokke eller definitioner, og målestokke og definitioner er som bekendt udtryk for værdier. Heller ikke målestokke og definitioner er selvindlysende. De skal også selv begrundes, om end begrundelsen må ske på et andet abstraktionsniveau.

Et begreb, der har fået en væsentlig udbredelse de seneste år, er det postfaktuelle samfund, som er betegnelse for, at den teknologiske udvikling i forhold til udbredelsen af internettet har gjort det muligt for alle, både den menige borger og eksperter, at søge information omkring et givent emne, og at dette skulle have medført, at flere har fået sværere ved at skelne mellem kendsgerninger og ideologi. Begrebet blev introduceret af Farhad Manjoo allerede i 2008 i bogen *True Enough: Learning to Live in a Post-Fact Society*, hvor han omkring den stadig voksende informationsstrøm bl.a. skriver:

”Information no longer flows from a furrowed-brow host at the top, and now we all get to talk and listen to whomever we want, about whatever we want” (Manjoo 2008: 12).

Det postfaktuelle karakteriseres ved, at borgerne møder en overflod af information, hvor det kan være svært at skelne mellem, hvad der er rigtigt og forkert, at autoriteter og eksperter ikke har samme troværdighed som tidligere, at der er begrænset eller ingen tillid til videnskabelige fakta, at mennesker i højere grad søger information, der kan bekræfte dem i de holdninger og synspunkter, som de allerede har og finder modsigende information utroværdig, samt at den enorme strøm af informationer frem for alt gør det sværere for folk at finde ud af, hvad der er faktisk rigtigt og forkert. Det postfaktuelle begreb ligger således godt i tråd med socialkonstruktivismens opfattelse af, at mening skabes socialt, og hvert individ kan danne sin egen opfattelse af sandhed og virkelighed. Som typiske eksempler på det postfaktuelle nævnes HPV-vaccinesagen, den danske Europolfestemning i 2015, Brexit i 2016 og valget af Trump til amerikansk præsident.

Andre forskere hævder, at tesen om det postfaktuelle ikke holder og mest skal ses mod en modstrøm mod, at der aldrig er blevet produceret så mange fakta som i dag, og at forskere, myndigheder, politikere etc. i stor stil strides om, hvilke fakta der er mest gyldige. Filosof Søren Harnow Klausen taler om, at man kan se hele debatten om

”det postfaktuelle demokrati som et symptom på, at samfundet generelt er blevet meget mere optaget af fakta og i meget høj grad også ekspert- og faktastyret. Der er opstået en stærk offentlig forventning om, at politiske afgørelser skal baseres på ekspertinput og evidens. Tidligere var det mere accepteret, at politiske beslutninger faktisk var *politiske*”
(Mandag Morgen 2. januar 2017).

SDV indtager igen et tredje standpunkt i debatten. Fakta og postfakta udgør som kendsgerninger og værdier et dialektisk kontinuum. Dette ses bl.a. fra de mange politiske debatter om tal, hvor politikere smider tal i hoved på hinanden om arbejdsløshed, miljø osv. Ofte viser det sig, at begge stridende parter har ret, fordi der eksisterer forskellige opgørelser og tal, der baserer sig på forskellige

opgørelsesmetoder, og derfor bliver det i virkeligheden en debat om, hvilken opgørelsesmetode der er den bedste – eller hvilke værdier, der skal favoriseres.

Antagelse 7: Dialektiske modsætninger har ikke noget slutpunkt

Dialektik er et af nøglebegreberne i SDV. Den udbredte betydning af dialektik er, at det er en metode inden for filosofi og retorik, hvor indbyrdes modsigende påstande bliver afsløret som sammenhængende ved, at et udsagn (en tese) og et modudsagn (en antitese) føres frem til en fælles konklusion (en syntese). Modsigelserne skal ophæves, og derved vil der opstå en ny erkendelse i form af en syntese.

Men dialektikbegrebet bruges på mange måder og har gennemgået en del forskydninger gennem tiden – og med SDV vil vi argumentere for en fortolkning af dialektikbegrebet, hvor der ikke er nogen endegyldig syntese, men hvor hver syntese i det uendelige vil blive ved med at åbne op for nye modsætninger.

I den oprindelige græske betydning er ordet *dialektik* en forkortelse af *dialektike techne* 'kunsten at samtale og argumentere, diskutere' af *dia-* og *legein* 'tale'.

Allerede hos de græske filosoffer havde dialektik imidlertid forskellig betydning. Hos Platon handlede dialektik om at kunne hæve sig op over de ubegrundede meninger og opnå en erkendelse af sandheden. Dette var i modsætning til sofisterne, hvor formålet var at overtale mængden til at acceptere bestemte synspunkter, uanset om disse var sande eller falske. Hos Aristoteles var målet at opstille en ramme for en god diskussion, og dialektikken blev brugt til at afsløre paradokser, modsigelser og svagheder i modpartens argumentation.

Vi ser således, at der allerede tidligt var fokus på at finde ud af, hvilken af de dialektiske modsætninger, der var mest sand. Aristoteles' udlægning af dialektikken blev den dominerende udlægning gennem middelalderen og blev den accepterede tilgang til videnskab. I forlængelse heraf blev dialektikken hos Immanuel Kant i 1700-tallet den metode, man kunne bruge til at afsløre de selvmodsigelser i modstanderens argumentation, der opstår, når man forsøger at overskride grænserne for, hvad der rent faktisk kan erfares, dvs. når fornuften har overskredet sine egentlige beføjelser. Kants tankegang var, at når mennesker begynder at beskæftige sig med ting, som ligger uden for vores erfaringshorisont, så fører det til uløselige modsigelser.

Den tyske filosof Hegel så dialektikken som en grundlæggende tænkemåde, der strukturerer virkeligheden. Ligesom den sokratiske dialektik bevæger Hegels dialektik sig ved at gøre indbyggede modsigelser åbenlyse, idet hvert trin i processen er resultatet af indbyggede eller usagte modsigelser på det foregående trin. For Hegel var historien én kæmpe stor dialektik, hvor de største øjeblikke markerer en bevægelse fra fremmedhed over for sig selv i form af slaveri til genforening og virkeliggørelse som den fornuftsprægede, grundlovsstyrede statsmagt bestående af frie og lige borgere.

(Hartnack 1995). Hos Hegel var modsætningerne ikke et tegn på, at fornuften har overskredet sine beføjelser, men snarere et udtryk for, at mennesker endnu ikke er nået langt nok i sin erkendelse. Hegel ser optimistisk på udviklingen som en fremadskridende udvikling, hvor historien udvikler sig ved, at mere simple og konfliktfyldte samfundsformer afløses af mere komplekse og harmoniske samfundsformer (Sørensen 2010: 139ff. og Loftager 2012: 19ff.)

Hegels tankegang er ofte blevet udlagt som en bevægelse over de tre trin tese, antitese og syntese, men det er værd at notere sig, at Hegel aldrig selv brugte denne beskrivelse og disse benævnelser.

Karl Marx og Friedrich Engels mente, at Hegel "stod på hovedet", og de påstod, at de stillede ham på benene igen ved at rense hans logik for dens idealistiske baggrund. De opstillede i stedet en dialektik, der kendes som dialektisk materialisme, historisk materialisme eller marxistisk dialektik, hvori kernen er, at alle hidtidige samfunds historie er historien om klassekamp mellem samfundsklasser med modstridende interesser samt mellem produktivkræfterne og de forhold, der produceres under i den pågældende samfundsformation. Den dialektiske materialisme bygger på nogle overordnede love om henholdsvis modsætningernes enhed og kamp, negationernes negation og loven om de kvalitative spring samt en række såkaldte dialektiske lovmæssigheder som fx årsag – virkning, generel – speciel, konkret – abstrakt, absolut – relativt samt enhed – mangfoldighed (Kjørup 1996: 309 f.)

Den dialektiske materialisme beskriver historien som en fremadskridende udvikling gennem de tre begreber tese, antitese og syntese, men mundende ud i et endeligt slutmål: det klasseløse kommunistiske samfund.

I den dialektik, som vi vil forfægte i SDV, vil også anvende begreberne tese, antitese og syntese, men til hver syntese opstår en ny antitese, og bevægelsen fortsætter derfor i det uendelige uden noget slutmål. Heri ligger således en afvisning af Marx' historiefilosofiske skema af tese-antitese-syntese, da syntesen som tilstand af midlertidig modsigelsesfrihed afvises, da der ikke er noget endemål eller paradys, der kan opnås. Kampen mellem de dialektiske modsætninger vil fortsætte i det uendelige. Der er dog på ingen måde tale om en opgivende eller livspessimistisk holdning, idet dialektiske relationer er historisk betingede og forankrede og dermed historisk foranderlige, hvilket betyder, at relationerne kan ændres. Der er derfor også tale om en åben dialektik, hvor der ikke forekommer forud fastlagte svar.

Såvel den menneskelige historie som videnskabsfolkernes teorier om verden og den menneskelige historie har vist, at alle de løsninger, der i øjeblikket synes at udgøre en sandhed eller den bedste mulige løsning over tid og har vist sig også at have sine svagheder. Der er ikke nogen bagvedliggende kode at knække. Vi kan ikke nå længere end de forklaringer, som aktuelt synes at have den største udsigelseskraft – velvidende, at de forklaringer, vi støtter os til i dag, i fremtiden let kan vise sig at være fejlagtige, ubrugelige og dårlige forklaringer.

Et væsentligt erkendelsesmæssigt gennembrud i forhold til at erkende dette udgjorde som allerede nævnt i artiklens indledning Thomas Kuhn med sin paradigmatheori, som han præsenterede i

1960'erne, hvor han satte afgørende spørgsmålstejn ved videnskaben som en fremadskridende, kumulerende proces og ved muligheden for sammenligning af konkurrerende videnskabelige teorier, hvilket fik omfattende indflydelse på nutidens videnskabsteorier, fx socialkonstruktivismen og andre, som betragter videnskab som en form for ideologi på lige fod med andre ideologier (Kuhn 1973).

Et videnskabeligt paradigme er hos Kuhn derfor den forståelseshorisont, som kendetegner et bestemt fagområde på et bestemt tidspunkt, og består af en dels faglig matrix i form af regler, konventioner og fælles forestillinger, som binder medlemmerne af et bestemt videnskabeligt samfund sammen, dels eksemplars i form af de grundlæggende eksempler på paradigmets gyldighed, og gennem studiet af disse socialiseres studerende så ind i det videnskabelige miljø. Ifølge Kuhn sker der så med mellemrum videnskabelige revolutioner, hvor der opstår kriser i et paradigme, og forskerne ser pludselig verden på en ny måde. Videnskab er derfor ikke normativ, men deskriptiv – der er ikke et slutpunkt, en endelig syntese. Ifølge Kuhn kan man ikke sammenligne paradigmer og kan derfor heller ikke sige, at det ene er mere sandt end det andet. Kuhn taler om paradigmernes inkommensurabilitet. Videnskab er først og fremmest en social aktivitet, og et paradigme udgør en social konsensus (Kjørup 1996: 116ff.)

Vi er i vores definition af SDV enige i, at videnskabelige paradigmer ikke udgør objektive sandheder, men er blot udtryk for en social konsensus, men i modsætning til Kuhn er vores synspunkt ikke, at der til enhver tid er et herskende paradigme, som over tid bliver erstattet af et andet paradigme, men at der på samme tid eksisterer mange konkurrerende paradigmer, og at hvert af disse paradigmer har en større eller mindre forklaringskraft, der kan bidrage til vores samlede forståelse af verden på et bestemt tidspunkt. SDV er med andre ord en teori uden et slutpunkt.

Antagelse 8: Tilfældighed og forudsigelighed eksisterer side om side

Denne ottende og næstsidste antagelse handler om, at tilfældighed og forudsigelighed eksisterer side om side som et menneskeligt grundvilkår. Det betyder, at man på en og samme tid kan forudsige og ikke forudsige udvikling.

Princippet, som den SDV læner sig op ad, er princippet om emergens. I vores tilgang er menneskelige fænomener som tidsbundne konfigurationer, der er emergente, selvorganiserende og 'flydende' helheder. Deres eksistens-modus er ABC: de gennemløber processer af Arising, Being og Ceasing. Når vi beskriver et givent fænomen, forsøger vi at forstå dem på den ontologiske præmis, at det har visse *genetiske* betingelser, der gør det muligt at opstå. Det har visse *konstitutive* betingelser, der opretholder dets eksistens. Og det har visse *terminative* betingelser, der får det til at ophøre med at eksistere. Vi kan til en vis grad forstå fænomener relativt autonomt, men det er vigtigt at forstå dem relativt autonome konfiguration som en værensform, der implicerer en distinktion mellem en lille del og en stor del af en helhed: den lille del kan fx være den levende organisme, og den store del kan være organismens omgivelser, men grundlæggende er der tale om det samme. Beregninger, analyser mv. har således ikke automatisk forrang for uforudsigelighed og begrænsninger. Den vi-

den, vi har og arbejder efter her og nu, kan være det bedste udgangspunkt for beslutninger eller konklusioner, men som over tid alligevel nuanceres eller viser sig som et uhensigtsmæssigt grundlag.

Hvis vi igen ser på eksemplet omkring grundforskningen fra den første antagelse, kan vi med denne antagelse nuancere forståelsen af grundforskningens betydningen. Når man i grundforskningen undersøger og søger noget specifikt, er det ikke et ukendt fænomen, at der 'dukker' noget helt andet op – altså at man gør opdagelser, som man ikke havde regnet med. Således opstår der tilfældigheder og uforudsigeligheder også i forskningens kerne.

I kompleksitetsteorien repræsenteret ved både Stacey (2011) og Fischer (2012) opfattes uforudsigelighed som en grundlæggende præmis, som udhuler betydningen af at arbejde entydigt med mål, kontrol og modeller. Uforudsigeligheden hænger netop sammen med princippet om emergens. Emergens hænger både sammen med antagelsen om sagsforholds gensidige forbindelse og den komplekse forståelse af fænomenet tid. Således skriver Stacey:

”[...] the responses called forth will occur in local situations in the living present and from these there will emerge the population-wide patterns of strategic activity that perpetually constructs an organisation's future”

(Stacey 2011: 371).

Dynamikken i interaktionen udvikles altså uforudsigeligt og emergerer i kraft af forbundne sagsforholds gensidige påvirkning af hinanden over tid og i *the living present*. Når forudsigelighed så alligevel har en plads i denne ottende antagelse, hænger det sammen med, at erfaring og forbundne sagsforholds forbundenhed kan antage form at mønstre og endda systemer.

Diamanten – en model til kommunikationsplanlægning (Smedegaard og Andersen 2014) er et eksempel på undervisningsmateriale, som benyttes på en del kommunikationsuddannelser på danske universiteter. Denne model har vist sig særdeles brugbar for både studerende og praktikere. Måske er det i virkeligheden fordi, at denne model forsøger at italesætte en præmis om, at verden ikke står stille, imens man planlægger. En central pointe i Diamanten er, at man skal arbejde med planlægning som en cirkulær proces, hvor man løbende inddrager og vender tilbage til de forskellige overordnede facetter (temaer), som er relevante i den givne kommunikationsplanlægning. På trods af Diamantens udmærkede forsøg på at inddrage en præmis om emergens – tilfældighed og uforudsigelighed i modellens natur, er det ofte svært for studerende at løsrive sig en lineær tankegang, hvor de forholder sig til løbende ændringer i omstændigheder og forholder sig til, hvordan planlægningen kan ændre retning, hvis det bliver nødvendigt. Vi anerkender, at det kan være svært at planlægge i en virkelighed, som er uforudsigelig, og vi forstår godt hvorfor modeller, som lover højere grad af forudsigelighed (og direkte lineære kausalitetssammenhænge (jf. antagelse 3)) er populære. Vores intention med denne 8. antagelse er dog at sætte fokus på, at hvis man anskuer forudsigelighed og tilfældighed som fænomener, der eksisterer side om side, så har man en chance for at træffe så hensigtsmæssige situationelle valg, som muligt – og hvis et valg viser sig uhensigtsmæssigt, må man vælge om og ændre i sin plan.

Gulbrandsen og Just (2016) foreslår, at man med fordel kan anskue strategier og planlægning som emergente processer, hvor man forsøger at fokusere på processen og anerkende emergens som et vilkår. Deres pointe følger op på Staceys pointe (2011) om, at ledere bør fokusere på lokale interaktioner – altså på selve processerne. Gulbrandsen og Just lægger vægt på, at strategiske processer er komplekse emergente processer, som består af læring og retrospektiv 'sense-making'. Hermed bringer de emergens og uforudsigelighed i spil som afgørende præmisser (Gulbrandsen og Just 2016: 131ff). Præmisser som stiller et åbenlyst krav om at arbejde situationelt med strategier og planlægning. Det er først i den situationelle tilgang til strategi og planlægning, at man reelt kan fokusere *på* situationen *i* situationen.

Vi lægger her op til den situationelle dialektiske tilgang til tilfældighed og forudsigelighed, idet en tilgang, hvor vi iagttager både tilfældigheder og forudsigeligheder, kan bidrage til en rig forståelse af interaktioner og processer. Spændingsfeltet mellem de to yderpositioner skaber rum for udvikling, kreativitet, spontanitet, usikkerhed, frygt og angst. Følgende citat af Stacey, som rummer denne kompleksitet i forhold til udvikling, forandring, tilfældighed og forudsigelighed:

"The most striking change in the properties they display is the capacity for spontaneously developing new forms".
(Stacey 2011: 253)

En konkret udfordring, som følger i kølvandet på denne antagelse, er, at kontrol og 'modeltænkning' mister betydning. I den forbindelse præsenterede vi i Dakwar et al. (2015) Staceys tilgang til *second-order abstractions*, som muliggør en konkret måde at håndtere planlægning i organisatorisk sammenhæng, når man har en erkendelse af, at uforudsigelighed er et grundvilkår. Hvis vi anvender denne tilgang, tillader den os netop at holde fast i vores fokus på at prioritere både-og frem for enten-eller. Tilgangen til *second-order abstractions* giver os nemlig mulighed for at operere i spændingsfeltet mellem tilfældighed på den ene side og forudsigelighed på den anden side.

Vi vil trods ligheder med og inspirationen fra kompleksitetsteorien understrege, hvorledes vi afgrænser os fra kompleksitetsteorien. Hvor bl.a. Stacey og Fischer begge lægger vægt på mulighederne for at forene kompleksitetsteorien med praktisk anvendelse, er begge begrænsede i deres behandling af, hvorledes relationen mellem teori og praksis håndteres. Dermed forbliver deres fokus på at dekonstruere. Vi forsøger derimod at fokusere på, at teori og praksis fordrer hinanden, hvorfor vi har en ambition om at vægte og prioritere både analyse og applikation.

Antagelse 9: Situationel dialektisk videnskabsteori er multiperspektivisk

Med vores niende og afrundende antagelse ønsker vi at fremhæve, at SDV er multiperspektivisk. Morgan (2006) taler om metaforer som ontologi. Han har med *Images of Organization*, hvor organisationer analyseres gennem en række forskellige metaforer, vist vejen for organisationsteoriens

vedkommende. På samme måde vil der kunne udvikles en *Images of Communication* ud fra den antagelse, at mange forskellige kommunikationsteorier har noget at bidrage med til vores forståelse af kommunikation, men at ingen af teorierne alene giver os det fuldstændige billede, for med Morgans ord:

“When we approach metaphor in this way we see that our simple premise that all theory is metaphor has far-reaching consequences. We have to accept that any theory or perspective that we bring to the study of organization and management, while capable of creating valuable insights, is also incomplete, biased, and potentially misleading” og “Metaphor is inherently paradoxical. It can create powerful insights that also become distortions, as the way of seeing created through a metaphor becomes a way of not seeing”

(Morgan 2006: 5).

En multiperspektivisk tilgang gør det muligt for os at kunne studere både dele og helhed og alt midt mellem.

Med Morgans pointe fremhæves det, at forskellige teorier giver indsigt, men at de hver især også har deres begrænsninger i forhold til, hvad de lader os se i organisationsanalysen, og hans forslag er derfor at inddrage flere perspektiver for at komme rundt om organisationsanalysen fra flere teoretiske vinkler. Citatet oven for kan også med fordel overføres til arbejdet med sprog- og kommunikationsanalyser, hvor flere sprog- og kommunikationsteoretiske vinkler bidrager til nuancerede analyser, men hvor også enkelte teorier kan udvælges til den konkrete opgave.

Pragmatismen (fx Dewey 1920, James 1907), som vi også er inspireret af, er til tider blevet negligeret, men opmærksomheden stiger i takt med den stadigt stigende interdisciplinære forskning (Guldbrandsen og Just 2016: 47).

Pragmatismen fokuserer på, hvad der er praktisk og nyttigt i den givne situation, og dette giver bl.a. mulighed for at kombinere forskellige videnskabsteoretiske perspektiver, der normalt ikke er forenelige i deres syn på verden og virkelighed. Ifølge Guldbrandsen og Just adskiller pragmatismen sig med sit *nyttefokus* fra positivismen og konstruktivismen, hvor man søger efter sandheden med hhv. en objektiv og multipel forståelse af sandhedsbegrebet (Ibid.: 48). I pragmatismen arbejder man ikke efter en enten-eller tilgang til sandhed, der både kan være objektiv og multipel – og begge dele samtidig. I stedet for ser man på verden som empirisk eksisterende af flere lag; sandheder, meninger, traditioner m.m., hvoraf nogle er mere subjektive eller objektive (Ibid.)

En konsekvens ved at arbejde ud fra et pragmatisk fundament er, at Guldbrandsen og Just forsøger at gengive forskellige teoretiske perspektiver så loyalt som muligt samtidig med, at de forholder sig kritisk til dem. Nytte- og praksisfokusset i SDV er stærkt inspireret af pragmatismen, og det samme er muligheden for at kombinere forskellige videnskabsteoretiske paradigmer, som Guldbrandsen og Just med pragmatismen argumenterer for: ”serve different, and in our view complementary, purposes for the concrete work of the communication strategist” (Guldbrandsen og Just 2016: 49f.).

Set fra vores perspektiv kan det, der er praktisk og nyttigt, godt være en dybdegående analyse med ét perspektiv, og dermed afviser vi ikke på forhånd teorier, fordi de fx ikke er dialektiske, dvs. indtager forskellige vidensperspektiver, da de bidrager med en indsigt i netop dét emne, de er nyttige til. Teorier fra forskellige vidensperspektiver kan være pragmatik (som sprogvidenskab) (fx Henriksen 20003, Mey 1993, Thomas 1995), tekstlingvistik (fx De Beaugrande et al. 1981), systemisk funktionel lingvistik (SFL) (fx Halliday & Matthiessen 2014 og Andersen og Holsting 2015), kritisk diskursanalyse (fx Fairclough 1992), dialektisk lingvistik (Bang og Døør 2007):

Pragmatikken er nyttig i forhold til, hvordan en tekst fungerer i kontekst, men sprogteorien bygger på en række usammenhængende teorier, der ikke udgør en helhed på samme måde som SFL. Tekstlingvistikken sammenfatter relevante grammatiske, semantiske og situationelle faktorer, men indeholder ligesom pragmatikken en række usammenhængende teorier og begreber. SFL er i sin metodiske tilgang sammenhængende, og den er nyttig til detaljerede og fintfølede tekstanalyser, idet, der er fokus på hvordan sproget realiseres i grammatikken. Der er dermed fokus på sprogets funktioner. I praksis prioriteres det grammatiske noget højere end det semantiske og kontekstuelle, og der er et klart fokus på systemer. Kritisk diskursanalyse er nyttig i forhold til at gennemskue betydningen af de diskurstyper, der driver og ligger bag al kommunikation, men der er fokus på dekonstruktion og magt. Dette fokus kan til tider blive konspiratorisk. Dialektisk lingvistik har fokus på betydningen af bagvedliggende ideologier og på de indbyggede magtforhold, der er i alle relationer på grund af de indbyggede modsætninger (autoritet, alder, køn m.v.). Dette fokus på modsætninger kan blive altoverskyggende, og modsætningsforholdene fremstår statiske (se Dakwar et al. 2015).

Del-helhedsproblematikken i SDV gælder ikke kun i forhold til teoretiske valg, men også i forhold til de metodiske valg, hvor nogle undersøgelsesmetoder giver os muligheder for at studere enkeltdele, og andre undersøgelsesmetoder giver os muligheder for at anlægge helhedsperspektiver. På grundlag af situationel dialektisk videnskabsteori er det derfor principielt muligt at kunne benytte alle metoder og gerne et miks af metoder. Dialektisk videnskabsteori er forenelig med tankegangen om 'mixed methods', hvilket Burke Johnsson, en af de væsentligste fortalere for mixed methods, argumenterer for:

"There has been much debate about the role of paradigms in mixed methods research. In the face of past calls for each researcher to operate within a single paradigm, it turns out that some researchers/practitioners find many positive features in more than one paradigm. This "multiparadigmatic perspective" used in mixed methods research needs a systematic framework for the practice of engaging in difference. Also, individuals committed to a single paradigm need a philosophical/theoretical framework for working in multiparadigmatic teams. This article provides such a framework. It is a metaparadigm, and it is labeled dialectical pluralism 2.0 or more simply dialectical pluralism. The word "pluralism" refers to the acceptance and expectancy of difference in virtually every realm of inquiry, including reality, and the age-old word "dialectical" refers to the operative process which is both dialectical and dialogical. Dialectical pluralism provides a way for researchers, practitioners, clients, policy makers, and other stakeholders to work together and produce new workable "wholes" while, concurrently, thriving on differences and intellectual tensions."

(Johnsson 2015:1).

Tankegangen bag mixed methods er på samme måde som bag del – helhedsantagelsen, at vi som forskere kan nå en bredere forståelse af en kompleks verden ved at inddrage flere perspektiver og ved i højere grad at arbejde interdisciplinært.

Udfordringen og pointen i denne afrundende antagelse er den samme, som vi behandlede i den første om teori og praksis, som både er i et indbyrdes afhængighedsforhold, men hvor også yderpolerne - hhv. grundforskning og praksis - har værdi. Der er behov for ekspertviden inden for de forskellige teoretiske områder, og teorierne skal ikke være dialektiske, før de accepteres som nyttige. Det dialektiske ligger i, at vi benytter det dialektiske kontinuum i den grad og på den måde, som er nyttigt i situationen, hvad enten det er med flere perspektiver eller et.

Vi ønsker samtidig at bidrage til en bevidsthed om, at ingen teorier kan det hele, og at mange teorier og metoder former sig i en retning, som sætter dem i stand til at undersøge netop det endnu grundigere, som mange inden for det område interesserer sig for. Teorierne er perspektiver, men ikke sandheder, og de kan have svært ved at behandle problemstillinger, de ikke er udviklet til.

Vi betragter SDV som inkluderende i den forstand, at der eksplicit lægges op til overvejelser i forhold til, hvordan forskellige teorier og metoder, der normalt ikke har noget med hinanden at gøre, kan sættes sammen for at bidrage til en nuanceret analyse af det givne problem. Hvor dialektisk den valgte teori er, eller hvor dialektisk der arbejdes eksempelvis med flere teorier og dermed flere perspektiver vil afhænge af situationen. Heller ikke dialektikbegrebet udgør en sandhed, ligesom det situationelt dialektisk ikke sætter os i stand til at overskue alt, men vi henleder til en opmærksomhed på, at der (ofte) findes andre mulige perspektiver end de valgte, og at perspektiverne netop bygger på valg.

Konklusionen er derfor, at intet er godt for alt. Heller ikke en teori. Alt positivt har også en negativ side. Alt negativt har også en positiv side. En situationel dialektisk videnskabsteori er derfor ikke en retning, men mange retninger – et mindset, hvor forskeren bør kunne indtage forskellige positioner alt afhængig af situationen – eller med Per Sørensens blandingsbatterieksempel (Dakwar et al. 2015: 7) kunne bruge både den kolde og den varme hane – eller i hvert fald gøre sig bevidst om, hvad den valgte teorirammes styrker og begrænsninger er i den givne situation, og at den valgte teoriramme ikke er en endegyldig sandhed og svaret på alt.

Til sammen har de ni beskrevne antagelser skulle vise, at det både er vores forståelse af, hvad viden er, samt vores tilgange til, hvordan viden kan indsamles, analyseres og udvikles, der er situationel og dialektisk.

Sammenfatning og invitation

Formålet med denne artikel har været at tage de første spæde skridt til udviklingen af en videnskabsteori, som giver svar på det behov, som mange studerende, undervisere og forskere inden for

et nyt og interdisciplinært fagfelt som virksomhedskommunikation oplever for interparadigmatisk at kunne forbinde inspiration fra forskellige retninger på en måde, som forekommer nyttig i forhold til undersøgelse af de mange problemstillinger, som vi typisk beskæftiger os med inden for virksomhedskommunikation.

Rammen udgøres af nøgleordene er situationel og dialektisk – situationel for at understrege, at alle overvejelser og valg er situationsbetingede, og dialektisk for at fremhæve, at alle valg er valg på dialektiske kontinua.

Tankerne i SDV er i artiklen udfoldet gennem ni antagelser.

Antagelse 1 understreger indledningsvis, at teori og praksis ikke er og ikke skal være hinandens modsætninger, men fordrer hinanden og udvikles i et gensidigt samspil. Der er ikke i sig selv noget i vejen med hverken nørdede teoretiske afhandlinger eller handlingsorienterede konsulentrapporter - og ofte kan de berige hinanden. Eksempelvis kan både funktionalisme og symbolisme i organisationskulturanalyser give nyttige indsigter i organisationers kultur – men ikke den fulde indsigt. Hvad der synes at være nyttig og god teoretisk viden, kan blive problematisk i praksis, og umiddelbart tilforladelige praktiske tilfælde kan problematiseres med inddragelse af teoretisk viden. Både teori og praksis er vidensperspektiver, der bidrager med noget forskelligt, og som bidrager med noget til hinanden.

Mange videnskabelige teorier søger at identificere det undersøgte objekts mindste elementer og relationerne mellem disse. Man forestiller sig, at man bedst kan studere objektet som helhed ved at opdele det i så mange og små enheder som muligt og så analysere disse minutiøst. Mange andre videnskabelige teorier argumenterer imod de del- og detaljeorienterede teorier og forfægter diverse meta- og makro-perspektiver på fænomenet i stedet for. Vores antagelse 2 understreger, at det ikke et spørgsmål om del eller helhed, men et spørgsmål om både og. Både del og helhed. Del og helhed er ikke hinandens modsætninger, men udgør en uløselig helhed, ligesom SDV hverken er relativistisk eller universalistisk.

Hvis vi har to eller flere sagsforhold, der står i indbyrdes forbindelse, så går påvirkningen begge veje – og ikke blot fra årsag til virkning. Virkningen virker også tilbage på årsagen. I dialektisk teori symboliseres relationer mellem to fænomener derfor ofte med dobbeltpile i stedet for den traditionelle årsags-virknings envejspil. Antagelse 3 fremhæver, at dialektisk teori er dobbeltrettet, cirkulær etc. frem for lineær.

Antagelse 4 handler om tid, idet fortid og fremtid har stor betydning for at forstå nuet. Det er vigtigt ikke blot at se på et enkelt punkt på en tidsakse eller andre akser, da et punkt vil være grebet ud af sammenhæng. Sammenhængen er den udvikling, som har ført frem til den nuværende situation eller tilstand – og nuet er udgangspunkt for, hvilke handlingsmuligheder for fremtiden der åbnes op for. Historien peger ikke bare på nuet, men også på fremtiden, idet mønstre i fortid og nutid er med til at danne et mulighedsrum for, hvilke løsningsmodeller der kan ses for fremtiden. Tidsperspektivet vil imidlertid altid være situationelt og udtryk for, hvor forskeren befinder sig i tid, og for de valg, forskeren træffer, herunder hvilke 'timescales' han vælger at bevæge sig på i sit arbejde.

Antagelse 5 handler om rum. Et 'her' giver ikke mening uden et 'der'. Her, nærhed og fjernhed er forbundne størrelser. En dialektisk tilgang tager principielt højde for altheden frem for kun at fokusere på enkeltdele. Vi skal med andre ord forsøge så godt som muligt at fange den puls, der går gennem tid og rum, og som efterlader sig spor i, hvordan vi organiserer vores egen adfærd og vores materielle omgivelser. Rumperspektivet vil ligesom tidsperspektivet imidlertid altid være situationelt og udtryk for, hvor forskeren befinder sig i rum, og for de valg, forskeren træffer, herunder hvilke rum han vælger at inddrage i sin forskning.

I antagelse 6 argumenterer vi for, at det i en dialektisk videnskabsteori ikke giver mening at betragte facts og værdier som væsensforskellige. De er i virkeligheden to alen af samme stykke. Kendsgerninger og facts er ikke selvindlysende. De er kun kendsgerninger, fordi nogle mennesker er enige om at konstruere dem som sådanne. De må begrundes efter givne målestokke eller definitioner, og målestokke og definitioner er udtryk for værdier. Dette betyder også, at traditionelle videnskabsteoretiske valg som realisme vs. idealisme og eksistens vs. konstruktion i en dialektisk videnskabsteori ikke er valg, forskeren skal vælge imellem, men er dialektiske modsætninger, hvor begge perspektiver kan give mening og som tilsammen kan give os rigere og mere nuancerede forklaringer, end et enkelt perspektiv ville gøre alene.

Den udbredte betydning af dialektik er, at det er en metode inden for filosofi og retorik, hvor indbyrdes modsigende påstande bliver afsløret som sammenhængende ved, at et udsagn (en tese) og et modudsagn (en antitese) føres frem til en fælles konklusion (en syntese). Modsigelserne skal ophæves, og derved vil der opstå en ny erkendelse i form af en syntese. Dialektikbegrebet bruges på mange måder og har gennemgået en del forskydninger gennem tiden. I antagelse 7 argumenterer vi for en fortolkning af dialektikbegrebet, hvor der ikke er nogen endegyldig syntese, men hvor hver syntese i det uendelige vil blive ved med at åbne op for nye modsætninger. Videnskabelige paradigmer udgør derfor heller ikke objektive sandheder, men er en blot udtryk for en social konsensus for en gruppe af mennesker.

I antagelse 8 diskuterer vi, hvordan tilfældigheder er en vigtig og uomgængelig del af virkeligheden. Herved argumenterer vi samtidig mod troen på, at vi kan nå en fuldendt beskrivelse af "sagen". Men der er ikke bare tale om tilfældigheder. Dialektisk teori bygger på princippet om emergens. I en dialektisk tilgang er menneskelige fænomener som tidsbundne konfigurationer, der er emergente, selvorganiserede og 'flydende' helheder. Tilfældigheder og forudsigeligheder, regelmæssigheder og uregelmæssigheder osv. lever side om side i et skønt virvar.

Den afsluttende antagelse 9 fremhæver som konsekvens af de foregående antagelser, at SDV ikke giver noget enkelt perspektiv eller teori patent på sandheden, men forskellige perspektiver og teorier kan med større og mindre nytte i det enkelte tilfælde give os nye indsigter og forståelser. Ligesom Morgan har vist os, hvordan vi kan nå en rigere forståelse af en organisation ved at betragte organisationen fra mange forskellige teoretiske perspektiver, kan vi blive klogere på andre fænomener ved også at studere dem gennem forskellige teoretiske optikker – gennem forskellige metaforer.

De første spæde skridt til SDV er taget med disse ni antagelser, og læserne af artiklen inviteres hermed til at bidrage til den videre udvikling og kvalificering af tankerne.

Bibliografi

- Andersen, Thomas Hestbæk og Alexandra Emlie Møller Holsting (2015): *Teksten i grammatikken*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Andersen, Thomas Hestbæk og Flemming Smedegaard (2012): *Diamanten. En model til kommunikationsplanlægning*. København: Samfundslitteratur, 2. udgave
- Anderson, Gary L. og Scott, Janelle (2012): "Toward an Intersectional Understanding of Process Causality and Social Context". In *Qualitative Inquiry*, 18, p. 674-685.
- Baarts, Charlotte (2015): "Autoetnografi". In: Brinkmann, Svend og Lene Tanggaard (2015): *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag. 2. udgave.
- Bang, Jørgen Chr. og Døør, Jørgen (2007): *Language, Ecology and Society – A Dialectical Approach*. London/ New York: Continuum.
- Bang, Jørgen Chr. (2001): *Dansk Dialektisk Sprogteori – Et ufærdigt råudkast om deixis, metafor & modalitet som basale aspekter af sproget*. Odense: Syddansk Universitets Trykkeri.
- Biesta, Gert (2010): "Pragmatism and the Philosophical Foundations of Mixed Methods Research". In Abbas Tashakkori and Charles Teddlie (ed.) (2010): *SAGE Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*. London: Sage, p. 95 – 118.
- Brandt, Mie (2016): *En verden af viden*. In: Det Ny Merino, nr. 8. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation.
- Brinkmann, Svend og Lene Tanggaard (2015): *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag. 2. udgave
- Christoffersen, Anne Mørk (2016): *Situationel Dialektisk Ledelse af CSR i en kompleks virkelighed*. In: Det Ny Merino, nr. 10. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation.
- Collin, Finn (2012): *Hvad er humaniora*. København: Akademisk Forlag.
- Collin, Finn (2014): *Hvad er humanistisk videnskabsteori?* København: Lindhardt og Ringhof.
- Dahler-Larsen, Peter (2015): "Evaluering". In: Brinkmann, Svend og Lene Tanggaard: *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag
- Dakwar, Julia, Anne-Christine Rosfeldt Lorentzen og Flemming Smedegaard (2015): *En ansats til en teori om Situationel Dialektisk Ledelse*. In: Det Ny Merino, nr. 1. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation.

Dewey, John (1910): *How We Think*. Lexington: D.C. Heath. Reprinted (1991) New York, Prometheus Books, Buffalo.

Dupont, Katrine Sara Emilie Troelsdatter (2017): *Når modsætninger mødes – en operationalisering af en Situationel Dialektisk Videnskabsteori*. In: *Det Ny Merino*, nr. 14. Syddansk Universitet: Institut for Sprog og Kommunikation.

Fairclough, Norman (1992): *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Flaherty, Michael og Fine, Gary A (2001): "Present, Past and Future: Conjugating George Herbert Mead's perspective on time". In *Time Society*, 10, p. 147-161.

Fuglsang, Lars og Poul Bitsch Olsen (red.) (2004): *Videnskabsteori i samfundsvidenskabernes. På tværs af fagkulturer og paradigmer*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag, 2. udgave.

Gadamer, Hans-Georg (2005): *Sandhed og Metode: grundtræk af en filosofisk hermeneutik*. København: Gyldendal.

Gergen, Kenneth (1999): *An Invitation to Social Construction*. London: Sage Publications.

Gulbrandsen, Ib T. og Just, Sine N. (2016): *Strategizing Communication – Theory and practice*. København: Samfundslitteratur.

Greene, Jennifer C. & Jori N. Hall (2010): "Dialectics and Pragmatism: Being of Consequence". In Abbas Tashakkori and Charles Teddlie (ed.) (2010): *SAGE Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*. London: Sage, p. 95 – 118.

Habermas, Jürgen (1981): *Teorien om den kommunikative handlen*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Halliday, M.A.K – revised by Christian M.I.M. Matthiessen (2014): *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. London: Routledge, 4. ed.

Hansen, Per Krogh (2010): "Storytelling og corporate communication" In: Norlyk B. (Red): *Corporate communication – Et tværfagligt perspektiv*. København: Hans Reitzels forlag.

Hansen, Brian Benjamin og Jan Holm Ingemann (red.) (2016): *At se verden i et sandkorn – om eksemplarisk metode*. København: Samfundslitteratur.

Hartnack, Justus (1995): *Hegels logik*. København: C.A.Reitzel.

Helder, Jørn (2014): *Ledelse og videnskabsteori*. København: Gyldendal Akademisk.

- Henriksen, Carol (2001): *Can you reach the salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Hodges, Bert (2007): "Values define fields: The intentional dynamics of driving, carrying, leading, negotiating, and conversing". In: *Ecological Psychology* 19, p. 153 – 178.
- Hodges, Bert, S. V. Steffensen & J. E. Martin (2012): "Caring, conversing, and realizing values: New dicetions in language studies. In: *Language Sciences*, 34, p. 499 – 506.
- Holm, Andreas Beck (2011): *Videnskab i virkeligheden*. København: Samfundslitteratur.
- James, William (1907): *Pragmatism, A New Name for Some Old Ways of Thinking, Popular Lectures on Philosophy*. New York: Longmans, Green, and Company.
- Johansen, Trine Susanne (2010): *Transported Essence or Collaborative Telling? Towards a Narrative Vocabulary of Corporate Identity*. Center for virksomhedskommunikation: Århus Universitet
- Jørgensen, Dorthe (2002): *Viden og visdom*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Jørgensen, M.W. & Phillips, Louise (1999): *Diskursanalyse som teori og metode*, Roskilde: Roskilde Universitetsforlag
- Kjørup, Søren (1996): *Menneskevidenskaberne. Problemer og traditioner i humanioras videnskabs-teori*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Kjørup, Søren (2008): Bind 1: *Menneskevidenskaberne – Humanioras historie og grundproblemer*. Bind 2: *Humanistiske forskningstraditioner*. København: Samfundslitteratur.
- Klausen, Søren Harnow (2005): *Hvad er videnskabsteori?* København: Akademisk Forlag.
- Kuhn, Thomas (1973): *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: Chicago University Press.
- Larsen, Henrik Holt (2010): *Human Resource Management. Licence to work. Arbejdslivets trylle-støv eller håndjern*. Holte: Forlaget Valmuen. 2. udgave.
- Lemke, Jay L. (2000): "Across the Scales of Time: Artifacts, Activities, and Meanings in Ecosocial Systems". In: *Mind Culture and Activity*, 7(4), 273-290
- Levinson, Stephen (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loftager, Jørn (2012): *Karl Marx*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Mead, George Herbert (1932): *The Philosophy of the Present*. Chicago og London: The University of Chicago Press.

Mandag Morgen, 2. januar 2017: ”Tesen om det postfaktuelle samfund er postfaktuel”. <https://www.mm.dk/>

Manjoo, F. (2008): *True Enough: Learning to Live in a Post-Fact Society*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Mey, Jacob L. (1993): *Pragmatics – An Introduction*. Cambridge: Blackwell.

Mikkelsen, J.F. (2002): *Formidlingsetik: Bidrag til en etik om strategisk kommunikation*. København: Roskilde Universitetsforlag.

Morgan, Gareth (2006): *Images of Organization*. London: Sage, 4. udgave.

Nielsen, Birger Steen og Kurt Aagaard Nielsen (2015): ”Aktionsforskning”. In Brinkmann, Svend og Lene Tanggaard (2015): *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag. 2. udgave.

Pawson, Ray & Tilley, Nicholas (1997): *Realistic Evaluation*. London: Sage Publications

Rosholm, Gitte og Jesper Højberg (2004): ”Historier, der overbeviser. Historiefortælling som led i strategisk udvikling af organisationens branding”. In: Kjærbeck, S. (Red): *Historiefortælling i Praktisk kommunikation*. København: Roskilde Universitetsforlag.

Schein, Edgar (2010): *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: John Wiley & Sons Inc., 4. udgave

Schultz, Majken (1990): *Kultur i organisationer*. Handelshøjskolens forlag.

Senge, Peter (1999): *Den femte disciplin – den lærende organisations teori og praksis*. Klim

Stacey, Ralph (2011): *Strategic management and organisational dynamics. The challenge of complexity*. Essex: Pearson Education Limited, 6. udgave

Staunæs, Dorthe og Søndergaard, Dorte Marie (2006): ”Intersektionalitet – udsat for teoretisk justering”. *Kvinder, køn & forskning*, 2-3. p. 43-56.

Szulevics, Thomas (2015): ”Deltagerobservation”. In Brinkmann, Svend og Lene Tanggaard (2015): *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag. 2. udgave.

Sørensen, Asger (2010): *Om videnskabelig viden*. København: Samfundslitteratur.

Thomas, Jenny (1995): *Meaning in Interaction. An Introduction to Pragmatics*. London: Longmann.

van Leeuwen, Theo (2005): "Three models of interdisciplinarity". In: Ruth Wodak and Paul Chilton (ed): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*: London: John Benjamins Publishing Company, p. 3 – 18.